VOORLEZINGEN

OVER DE

GESCHIEDENIS DER ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK

IN

DE NOORD-NEDERLANDEN,

SEDERT DE

OPHEFFING DER BISDOMMEN TOT OP DEZEN TIJD.

IN VERBAND BESCHOUWD

MET HET

UTRECHTSCH AARTSBISDOM DER KLEREZY EN DE DAARAAN ONDERHOORIGE BISDOMMEN HAARLEM EN DEVENTER.

DOOR

Dr. L. G. VISSCHER,

HOOGLEERAAR TE UTRECHT.

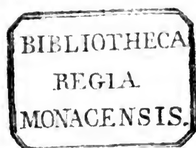
I. Voorlezing.

UTRECHT.

J. DE KRUYFF.

1853.

gr. - Tz.

GEDRUKT BIJ P. W. VAN DE WEIJER.

VOORLEZINGEN

OVER DE

GESCHIEDENIS DER ROOMSCH-KATHOLIEKE KERK.

M. H.!

In eene reeks van voorlezingen, over de Geschiedenis van het Vaderland, zooals ik meermalen gehouden heb, wensch ik thans uwe aandacht meer bepaaldelijk op de godsdienstige aangelegenheden te vestigen. De opgewondenheid van sommige roomschgezinden aan de eene zijde en de reactionnaire houding van enkele protestanten aan den anderen kant hebben mij daartoe bewogen; want bij beiden bespeur ik eene zucht tot reconstructie der geschiedenis, en deze mag ik, na vele jaren van studie, aan geene voorbijgaande partijschappen prijsgeven.

Dat enkele protestanten op de vrijgevige bepalingen van 1795 wenschen terug te komen, en daarentegen eene menigte roomschen de houding aannemen, als ware er voor hunne partij, boven eene billijke gelijkstelling in staatsburgerlijke regten, nog meerder voordeel te wachten is zoowel bij dezen als genen onredelijk, en schijnt mij toe een streven te zijn naar het onmogelijke. De wereld is naar mijn inzien door het r. k. christendom aan de barbaarschheid onttogen, opgevoed en beschaafd; maar door het

protestantisme meerderjarig geworden en tot beter inzigt der openbaring gekomen. Een onnoemelijk aantal zegeningen sproten uit de reformatie voort, en werkten niet alleen hoogst weldadig op de volken, die sedert de XVI eeuw vooruitgingen, maar verbeterden tevens de menschelijke instelling der oude kerk. Zij openden duizenden de oogen, in dier voege dat zelfs daar, waar men tot de hervorming niet komen kon, hare hoofdbeginselen steeds meer en meer ingang vonden, en nu alom kunnen bespeurd worden. Parijs, Madrid en Rome zijn in zekeren zin en voor altijd gereformeerd; zij reiken Amsterdam en Geneve de hand; zij huldigen allen tezamen het vrije onderzoek, de verdraagzaamheid en de christelijke liefde. Zoo daarbij geene heerschappij in het spel kwam, er zou, wat den grond der denkbeelden betreft, weinig onderscheid wezen tusschen een ultramontaan en een protestantsch Nederlander; de eerste zal geen Galileï meer veroordeelen of geen Huss laten verbranden, de laatste geene geuzebrieven meer uitgeven, om alle papen van het aardrijk te roijeren. Men is ouder en wijzer geworden en zou de kinderschoenen, al wilde men het ernstig beproeven, niet meer aan den voet kunnen krijgen.

Intusschen zijn de mindere standen in protestantsche landen veel meer ontwikkeld dan elders. Zij derhalve, die in katholieke staten het bestuur in handen hebben, en daarbij een steun vinden in het authoriteitsgeloof, kunnen niet altijd zóóver gaan, als zij wel zouden wenschen. Vreesden zij geene stormen, die een plotselingen overgang doorgaans vergezellen, zij zouden welhaast een geloof afzweren, waartegen de rede ieder oogenblik opkomt. Indien de katholieke vorsten slechts met protestanten, Engelschen of Hollanders, te doen hadden, zij

zouden er veel bij winnen, het kon dan rustig zijn in hunne landen, en geen voet gronds bleef er onbeteeld. Neem ook aan, dat Nederland en Groot-Brittannië, dat het protestantsche Duitschland en Amerika, van nabij beschouwd, vol verdeeldheden zijn in kleine secten voortlevende; verbeeld u, dat rationalisten en pantheisten deze staten tot een hel maken; stel u zelfs die hel als een verblijf van duivelen voor, dan nog is er nergens meer welvaart en nergens meer godsvrucht, dien naam eenigzins waardig, dan juist in de landen der vrijheid, en waar het denkbeeld eener heerschende kerk langzamerhand vervalt.

Welnu, de volken, die dit inzien, zullen onze protestantsche instellingen navolgen en ter geener plaatse blijven stilstaan, veel min terugkeeren tot hetgeen vroeger bestond, en wat slechts voor den gegeven tijd noodzakelijk en goed was. Hoeveel verpligting wij hebben aan het katholicisme der middeleeuwen, eene beschaafde natie wordt nimmer meer roomschgezind. Nog veel meer zijn wij aan de hervorming verschuldigd, en toch hervormd zooals onze vaderen kan men evenmin wezen, en wij, die ons bepaaldelijk Gereformeerden of Lutheranen noemen, zijn dat ook volstrekt niet meer. Wij staan op de schouders van onze groote voorgangers en zien vrijer en helderder om ons heen, altijd met den bijbel tot rigtsnoer, en strevende naar de kennis der waarheid, die in geen authoriteitsgeloof bestaan kan.

Het is waar, op enkele punten van den aardbodem zoekt men, tegen overdrevene begrippen van het tegenwoordig geslacht, eene verschansing in de oude protestantsche orthodoxie, of in het katholicisme van lang vervlogen tijd. Wat een

zuiver christendom alleen geven kan, verlangt men van doode vormen, des noods onder bescherming van het zwaard; in ieder geval, men wil weder dwangmiddelen invoeren, die als eene looden hand boven scepters en kroonen, boven vorsten en volken en boven iedere vrije ontwikkeling zouden geplaatst zijn. Doch welke pogingen er tot dat einde worden aangewend, zij kunnen niet anders dan de bestaande onheilen vermeerderen en de verwarring vergrooten; zij moeten noodzakelijkerwijze beschaamd uitkomen, want de zoogenaamde antirevolutionnaire stellingen lossen zich op in zoogenaamde theocratie, en zoo deze haar doel bereikte, zoude zij de grootste omwenteling teweegbrengen, die de wereld nog ooit gezien heeft.

Bij het najagen dier hersenschimmen reconstrueert men de geschiedenis, — deze met een orthodox-gereformeerd oogmerk, om de middeleeuwen weg te cijferen, de katholieken in alles te verongelijken en de republiek der Vereenigde Nederlanden als eene ordonnantie Gods te doen voorkomen, — gene om het levendmakend beginsel der hervorming te miskennen, de vroegere geloofseenheid in een verkeerd daglicht te plaatsen, den onvermijdelijken opstand tegen Spanje als eene brooddronkenheid te beschouwen, het huis van Oranje in zijne twee grootste mannen te ondermijnen, en aan het tijdelijk gezag der gereformeerde kerk het karakter te geven van roofzucht, achteruitgang, dwingelandij. Zeker, dat gezag der heerschende gereformeerde kerk was niet zonder gebreken; maar ondanks alle tekortkoming heeft het de maatschappij verlicht en veredeld, de godsdienst van protestanten en katholieken aanmerkelijk verbeterd. Sommige roomsche schrijvers, niet inziende, dat hunne geloofsgenooten en vooral hunne priesters in Nederland

veel redelijker lieden zijn dan in Spanje of Italië, ontkennen de groote voordeelen uit de aanraking met hare bestrijders ontstaan, en zien in de reformatie eene oorzaak van alle latere beroeringen. Zij beweren daarenboven, dat hun kerkgenootschap, of, zooals zij zich bij voorkeur uitdrukken, dat de eenige ware en alleen zaligmakende kerk, door een hand vol muiters en huichelaars, is verstoord geworden. Van hunne gewelddadigheid meenen zij het slagtoffer geweest te zijn nu reeds drie eeuwen lang. Uit die verkeerde voorstelling leiden zij de verpligting af om den vroegeren staat van zaken te herstellen, en vragen niet slechts vrijheid van godsdienst en volkomene gelijkstelling met de protestanten, zooals, protestantsch gesproken, regt en billijk is; maar zij willen meer, en hoe zelden zij den bijbel raadplegen, passen zij toch het: *Vindicamus heriditatem patrum nostrorum*, uit I *Mac*. XV: 34, op de verkregene uitkomst toe. Zij meenen weder meester te zijn, of vleijen zich dat eerlang te zullen worden; doch de onmogelijkheid van eene contrareformatie zal, hoop ik, uit mijne voorlezingen, blijken. Tot dat einde wil ik u een overzigt geven van den val der katholieke kerk in ons vaderland, om voorts hare lotgevallen te verhalen sedert de opheffing der bisdommen. Thans, nu de vroegere hierarchie, onder bescherming van Pio Nono, als tot een nieuw leven geroepen wordt, moet dat onderwerp in hooge mate uwe belangstelling waardig zijn; want de wijze, waarop dit plaats heeft, is zeer opmerkelijk; zij getuigt van veel moed, en doet aan dingen denken, die ons allen van nabij aangaan; zij staat in verband met de meerdere verdraagzaamheid uit het protestantisme voortgevloeid, en verder met alle wezentlijke ver-

beteringen dezer eeuw. Zoo men de gebeurtenissen goed inziet, dan zullen zij ons leeren, dat de nieuwe r. k. kerkorganisatie door eenige duizenden landgenooten verlangd, niet zoo gevaarlijk is als zij schijnt. Dat men daarbij het oogmerk heeft om de wettige suprematie, sedert twee eeuwen door de gereformeerden bezeten en thans opgegeven, weder aan de roomschen te brengen en alzoo het oude te herstellen, is meer dan waarschijnlijk; doch op dit punt ben ik tamelijk gerust. Het oude herstellen, dat kunnen geene pausen, die nu eens te Fontainebleau gekerkerd worden, dan weder naar Gaëta moeten vlugten, — dat kunnen ook geene koningen of keizers met ongeloovige en weêrspannige onderdanen. Tegen den natuurlijken loop der dingen zijn legers en vloten niet aan te wenden. Ja, alle volken der wereld te zamen genomen, al waren zij eendragtig, al wisten zij wat zij begeerden, al viel het zoo gemakkelijk op te bouwen als af te breken, geven aan de wereld geen Babylon en geen Rome meer terug. Immers, wat eenmaal viel, en zoo diep nederkwam als het polytheisme, bij de verschijning van het christendom, of als de katholieke kerk, toen Luther zijne stem verhief, heeft het leven verloren; het kan gemagnetiseerd en weder opgekleed worden, het blijft echter een geraamte.

Zal men daarom den katholieken eene organisatie weigeren, zooals de aard hunner kerk die vereischt? Mij dunkt neen. Voor een schaduwbeeld van bisschoppen behoeft men niet te vreezen. Nogtans, de overgroote meerderheid der protestanten verontrust zich, en haar weêrzin tegen instellingen zooals de hier bedoelde, hare vrees alsof die dingen nog

leefden, is sterk genoeg, om, ook in het belang der roomschen, op meer dan gewone omzigtigheid aan te dringen. Ik kom daar later op terug. Raadplegen wij intusschen de geschiedenis, die onpartijdig beoefend doorgaans tot wederzijdsche inschikkelijkheid geleidt, en omtrent het gevaar van achteruitgang zelfs den zwaksten bemoedigt.

Dit onderzoek bepaal ik tot de tegenwoordige Noord-Nederlanden, en vang mijn verhaal aan met de Oprigting der nieuwe Bisdommen in 1559, reeds zeer spoedig door hun ondergang gevolgd. Met den dood des aartsbisschops van Utrecht in 1580, stortte geheel de oude hierarchie in duigen, en van toen af kwamen de weinige katholieken, die er in ons vaderland overbleven, onder een voorloopig kerkelijk beheer, dat de Hollandsche Missie genoemd wordt, en sedert meer dan twee en eene halve eeuw bestaan heeft.

Hoe men dit groote tijdvak in drie onderdeelen gemakkelijk overzien kan, heb ik, door middel van een tabellarisch overzigt, reeds aangeduid, en zal daar in mijne vierde voorlezing nader over handelen.

Nieuwe Bisdommen. 1559.

Voordat Philips II in 1559 naar Spanje vertrok, kwam hij, met bewilliging van den paus, tot eene aanmerkelijke vermeerdering van bisschoppelijke zetels.

Dr. Franciscus Sonnius onderhandelde destijds te Rome en zag zijn werk met eene bulle van 12 Mei bekroond 1).

---

1) *Nieuwe Bisdommen.* 1559. Het voornaamste geschrift over de nieuwe bisdommen is dat van SONNIUS zelven, getiteld : *Totius Belgicae, urbium, ab-*

De daarbij ingestelde kerkelijke organisatie onthief de bestaande nederlandsche bisdommen van het regtsgebied der aartsbisdommen van Keulen en Rheims. Aan alle buitenlandsche bisdommen onttrok zij tevens het geestelijk bestuur van die deelen der koninklijke erfgoederen, welke er tot dusver onder behoorden. Zij vereenvoudigde veel en gaf aan de inlandsche sprengels eene meer geschikte omgrenzing.

Behalve de reeds bestaande bisdommen Kamerijk, Utrecht, Atrecht, en Doornik, werden er nu nog 14 dioecesen gevormd.

Deze 18 bisdommem verdeelde men in drie kerkelijke provinciën, waarvan Kamerijk, Utrecht en Mechelen, de laatste met toekenning van het primaatschap, tot Metropolitanen werden verheven.

De indeeling was toen als volgt:

I. Mechelen.
- 1 Antwerpen.
- 2 Gent.
- 3 Brugge.
- 4 Iperen.
- 5 's Hertogenbosch.
- 6 Roermond.

---

batiarum, collegiorum divisio, ad opprimendum per novos episcopos evangelium Romae sub Paulo IV. Pont. M. anno 1558 *definita. Additae sunt censurae quibus docetur ex hoc uno fonte ortas esse totius Belgicae calamitates.* Sine typogr. et loco.

Zie voorts ARN. HAVENS, *De Erectione novorum Episcopatuum in Belgio.*

II. Kamerijk.	1 Utrecht. 2 Doornik. 3 St. Omer. 4 Namen.
III. Utrecht.	1 Haarlem. 2 Deventer. 3 Leeuwarden. 4 Groningen. 5 Middelburg.

Luik, nog regtstreeks tot het Duitsche rijk behoorende, werd daarbij onvermeld gelaten. Luxemburg, hoezeer even als de overige Nederlanden een duitsch leenbezit des konings, was boven alle verdenking van ketterij, en bleef derhalve zonder nieuwe voorziening. Het was verbrokkeld onder Trier, Luik, Keulen, Rheims, Metz en Verdun.

Wat voorts de benoeming der aartsbisschoppen en bisschoppen betreft, de paus schonk ze den souverein, en drukte zich over deze hoogstgewigtige aangelegenheid aldus uit. »Met dezelfde raadpleging, kennis en pauselijke magt als boven, verleenen en vergunnen wij voor altijd aan gemelden koning Philippus en aan zijne nazaten, die in tijd en wijle de wereldsche heerschappij over het voornoemde land zullen voeren, het regt om bekwame personen, welke tot leeraren in de godgeleerdheid of tot leeraren of licentiaten in de regten, na een naauwkeurig onderzoek, en volgens de op vermaarde hoogescholen gebruikelijke wijze, bevorderd zijn, tot bovengemelde kerken van Mechelen enz., niet alleen deze eerste maal, maar ook zoo dikwijls als die kerken in vervolg van tijd zullen open-

vallen, aan ons en aan den roomschen paus, die er op zulk een tijd wezen zal, te benoemen, om vervolgens door ons en door gedachten paus, op zoodanige benoeming, tot aartsbisschoppen en bisschoppen over de voorschreven kerken te worden bevestigd: verklarende wij, dat alles krachteloos zal zijn, wat iemand hiertegen mogt komen te ondernemen."

Voorzeker, die verordeningen hadden veel goeds, en konden, om het verzwakte kerkbestuur te verbeteren en vooral de toenemende bespotting van het geloof te beteugelen, niet veel beter zijn uitgevallen. Al het kerkelijke moest daarbij tot eenheid en orde komen, al het nederlandsche werd zamengevat, en alle prelaten kregen een behoorlijken werkkring, of een geestelijk gebied, dat gemakkelijk bereisd en dus ook meer vaderlijk kon bestuurd worden 1).

---

1) *Bedoeling met de vermeerdering der bisdommen.* Over het doel der nieuwe verordening drukt de koning, in een schrijven aan de gedeputeerde staten van Braband, 27 Februarij 1562, zich aldus uit. »Avant tout, Sa Majesté les voeult bien advertir comme, considérant la grande multitude du peuple de ses Pays-Bas, l'accroissement d'icelluy, la diversité des provinces, grandes distances d'aucuns lieux d'icelles, mesmes avec interjection de la mer, la diversité des langues, et surtout la grassation presente de tant de sectes et hérésies, et le petit nombre d'évesques qu'il y avait pour le faict et charge de la spiritualité, il a, par l'advis de feu Sa Majesté impériale son bon seigneur et père (a qui Dieu doint sa gloire), s'estant déslors cecy traicté entre aucuns des principaux et amys du feu pape Paul le quart, du temps qu'il estoit ès Pays-Bas de sa dite Majesté, et fut lors suffisamment informé de cest affaire, et cognuest ceste nécessité, poursuivy et, après longue et meure délibération avec le collège des cardinaux de sa Sainteté, obtenu ceste érection des nouvelles évéchés, afin que les évesques, ayant moindres diocèses, puissent mieux et plus particuliérement entendre comme le clergié se conduit, comme les sacremens se administrent, quelle doctrine l'on donne au peuple, visiter souvent leurs diocèses, et instruire *verbo et exemplo* en ce temps dan-

Naauwelijks was deze nieuwe verordening bekend geworden en onder de hoede van Granvelle geplaatst, of van alle kanten kwamen er stemmen tegen op. De protestanten, zooals van zelf spreekt, waren met eene vermeerdering van toezigt in geenen deele gediend. De prins van Oranje, 1) Egmond, Hoorn, evenmin, hetzij uit vijandschap tegen den kardinaal, aartsbisschop en primaat van Mechelen, hetzij uit natuurlijke afkeer van dwangplakaten, waardoor de nieuwe pauselijke en koninklijke bevelen in hunne oogen met de instelling eener spaansche inquisitie gelijkstonden. Het volk geloofde dat gaarne 2); want ook de hooge en de lage geestelijkheid stelden zich hoogst vijandig

---

gereulx. Et s'est aussi ceci sollicité, soubz espoir que ce que la force des édicts ne poeult achever se ayderoit grandement par la doctrine et bonnes prédications et pour oster, tant que se poeult, les scandalles de l'estat ecclésiastique."

1) *De Prins van Oranje en de N. Bisdommen.* Zie de *Apologie.* De koning schreef den prins een eigenhandigen brief om hem voor de nieuwe bisdommen te winnen. HOOFT geeft daar eene vertaling van in het 1 B. zijner *Ned. Hist.* Het oorspronkelijke staat thans in den *Codex Diplomaticus Neerlandicus uitgeg. door het Hist. Genootsch. te Utrecht.* I. 95.

2) *Volksmeening over de nieuwe Bisdommen.* Toen Sonnius als bisschop van 's Hertogenbosch zijne intrede deed, zong het volk:

ó Bisschop Sonnius, die ten Bosche zijt,
Uwen name is zeer benijt,
U rijk is van geender waerden
In hemelrijck noch op aerde;
Ghy eet heden ons dagelicxs broot,
Ons wijfs ende kinderen hebbent groot noot.
ô Heer, ghy die daer in den hemel zijt,
Maeckt ons doch desen bisschop met zijn insettingen quyt,
En laet ons in geen becoringhe vallen,
Maer verlost ons van de geschoren allen.

Zie HERMANS, *Verzamel. van Kronyken van 's Hertogenbosch.*

tegen de vermeerdering der bisdommen, waarbij zij aan inkomsten en magt verloren, en tevens tot meerder werkzaamheid geroepen werden. Hun eigen zeden te verbeteren, en een goed voorbeeld te geven scheen hun een ondragelijk juk te zijn, en wat het wegnemen der misbruiken betreft, sedert eeuwen opgehoopt en als met de godsdienst vereenzelvigd, dat hielden zij voor onuitvoerlijk en vergeleken het bij den arbeid der Danaiden.

De tegenstand der geestelijken vertraagde in de eerste plaats de benoeming der nieuwe bisschoppen en ondermijnde den grond reeds voordat de zetels verrezen. Vele priesters en monniken stelden zich vervolgens in eene bijzondere houding tegen de prelaten, die als opperherders den mijter verkregen, en woelden meer dan anderen tot het verderf van eigen leer en kerk.

Regiment van Granvelle. 1560.

De koning was middelerwijl naar Spanje teruggekeerd, en had in de Nederlanden eene regering achtergelaten met zijne bastaardzuster, Margareta van Parma, aan het hoofd. Zij werd bijgestaan door provinciale stedehouders, zooals Iohan van Ligne, graaf van Arenberg (Friesland, Overijssel, Groningen en Lingen); Karel van Brimeu, graaf van Megen (Gelderland); graaf Johan van Oost-Friesland (Limburg); Pieter Ernst, graaf van Mansveld (Luxemburg); Johan van Glimes, markgraaf van Bergen (Henegouwen); baron van Barlaimont (Namen); Iohan van Courieres (Rijssel); Floris van Montmorency, baron van Montigny (Doornik); Lamoraal, graaf van Egmond (Vlaanderen en Artesië); Braband bleef, naar ouder

gewoonte, onder het onmiddellijk gezag der landvoogdes, die voorts omringd was door een geheimenraad, onder Viglius van Zuichem ab Ayta, een Fries van groote schranderheid, streng monarchale en katholieke beginselen; een raad van finantiën, onder Barlaimont, en een raad van state, onder Granvelle, die daarin met den tegenstand van Oranje, Egmond en Hoorn te worstelen had. De hoofdleiding der zaken of het eigentlijk regiment, zooals men zich destijds uitdrukte, kwam aan een achterraad, der gouvernante ter zijde staande, en waarin Granvelle het hoogste gezag had. Wij hebben reeds gezien, dat deze ongemeen bekwame prelaat tevens aan het hoofd stond der nederlandsche bisschoppen, en tegen hem rigtte zich derhalve al de weêrstand der geestelijken en al de onvergenoegdheid der edelen, voor zoover deze tot de partij des prinsen van Oranje en niet tot die van den hertog van Aarschot behoorden 1). De laatstgenoemde had de meestaanzienlijke geslachten onder zijn invloed, en zocht, als alle kardinalisten, door blinde gehoorzaamheid en gestrenge maatregelen meester te blijven. De eersten steunden voornamelijk op de natie, en meenden dat ook deze hare regten had en zoowel tegen koninklijke willekeur als tegen pauselijke onderdrukking moest beschermd worden. Door den kardinaal te doen vallen, dacht hij dat oogmerk te bereiken, en ondervond daarbij de medewerking van Egmond, Hoorn en Megen 2), allen katholieken, doch ongemeen zwak

1) *Hertog van Aarschot.* Philips van Croy, hertog van Aarschot en prins van Chimay.

2) *Karel van Brimeu, graaf van Megen.* Sedert 1559 stadhouder van Gelderland, en toen een aanhanger der Oranje-partij. Hij trad later terug, werd door Alva in dienst gehouden, en in 1568 ter vervanging van Arem-

in het geloof, en veel te trotsch en te onverschillig om zich met de protestanten te verstaan. Niet uit overeenkomst van gevoelen, slechts uit oppositie tegen Granvelle werkten zij somtijds het vrije onderzoek in de hand.

De prins van Oranje werd door edeler drijfveêren bewogen. Hij stond in de vaste overtuiging, dat zijne tegenkanting noodzakelijk was, en eenmaal door den koning ten goede zou worden opgenomen. Hij dacht den vorst voor het volk, het volk voor den vorst te behouden, en had, bij veel schranderheid, een uitmuntend hart, een hoofd tot alle groote dingen bekwaam, en daarenboven een eerzaam en godvreezend gedrag. Wij geven het toe, zonder eerzucht was hij niet; maar zonder

---

berg, naar Friesland gezonden; hij stierf in 1572 te Zwol. Van zijne bedrijven zal later in den tekst gesproken worden. Merken wij intusschen op, dat hij, wat onbekend was, te Megen begraven is. Eerst in 1851 kwam deze bijzonderheid door het weêrvinden van zijne lijkkist aan het licht, waarover onlangs eenige beweging ontstond. Te weten : de Eerw A. VAN DEN HEUVEL, R. C. Priester en leeraar aan de latijnsche school te Ravenstein schreef toen *Het vernieuwde Kerkhof te Megen en het aldaar gevonden graf van Karel van Brimeu*. De Heer van den Heuvel beoogde daarmede eenige belangstelling op te wekken voor de zeer verwaarloosde begraafplaats van Megen, waar zijne ouders rusten. Hij deed derhalve den voorslag om er een standbeeld te plaatsen aan Brimeu gewijd, en wekte aanvankelijk geene medewerking op. Men vond zijn boekjen te gematigd, zijn plan niet roomsch genoeg. Later vloeiden er evenwel eenige bijdragen zamen, en men vervaardigde een monument ter eere van een der satellieten van Alva, en tegenover de haagsche gedenkteekenen van Willem I. Het monument, waarvan wij een afgietsel bezitten, is tot ons leedwezen, en wij zeggen dat bepaaldelijk in het belang der roomschen, geplaatst. Doch de inwijding, waarvan sommigen wel gaarne eene demonstratie hadden willen maken, met proza en verzen van amsterdamsche dilettanten, werd tot dusver, door de geestelijke overheid, verhinderd. Zie verder over deze kleine gebeurtenis onze artikelen in het Tijdschrift *Astrea*, 2de jaarg.

eerzucht is geen sterveling, in zulke betrekking geplaatst en met hoogere gaven gezegend.

Aan het hof van Karel V opgevoed, volgde Willem I de gebruiken der roomsch-katholieke godsdienst: doch zijne moeder was der hervorming toegedaan, zijne broeders ijverden voor het protestantisme, en hij zelf ging eerlang een tweede huwelijk aan met eene luthersche prinses, voor wie hij een huisprediker onderhield, en eene kapel deed bouwen op het slot te Breda. 1561.

Wat de prins zich zelven in dit opzigt veroorloofde, een bijbel op zijne schrijftafel, een predikant aan zijn disch en eene protestantsche leiding voor zijne kinderen, kon hij echter, als 's konings plaatsvervanger, in Holland, Zeeland en Utrecht niet toestaan, veelmin te Brussel, waar hij, als lid van den raad van state, doorgaans verbleef, en door alle lieden van eenigzins opgeklaarde denkbeelden als een voorbeeld beschouwd als een afgod behandeld werd.

Hoe er intusschen onder het volk gedacht en gehandeld werd, blijkt nergens beter dan uit de geschiedenis der rederijkers, eene dichterlijke instelling, met vertakkingen in alle steden van ons land, en die grootendeels uit gegoede burgers bestond. Die lieden verbeeldden zich Ciceroos en Salomoos te zijn, schreven plat proza en nog platter poëzij; doch zij waren vol godsdienstig gevoel, en daarom rijp geworden voor meerder vrijheid dan de heerschende kerk aan hare leeken vergunt. Vooral de tegenstand der geestelijken, wier gedrag en levenswijze den val van het katholicisme scheen aan te duiden, deed hen naar eenige andere vertroosting uitzien; en wanneer dan een luthersch of gereformeerd dichter in hun midden op-

trad, dan schenen zelfs zijne meestkreupele rijmen zoetvloeijende verzen te wezen, want zijne gedachten waren opwekkend en stout. Zij geleken naar gedachten van Jesaia. Dat alles wekte het onderzoek op en gaf duizenden den bijbel en de schriften van Luther in handen; en als dan de broeders bijeen kwamen, dan was het: Wachter! wat is er van den nacht? Zie de morgen is gekomen, maar 't blijft nog nacht.

Het Landjuweel te Antwerpen. 1561.

Wat er werkte, wat er gistte en bovendreef bij eene natie van hare geestelijkheid verlaten, blijkt inzonderheid uit het landjuweel te Antwerpen in 1561 gehouden.

Dat landjuweel was eenvoudig een rederijkersvolksfeest, een tournooi van dichters, een wedstrijd van halve geleerden en groote spotters, zooals de burgerstand die ten allen tijde kan opleveren, inzonderheid bij een volk, dat veel geld verdient en zwaar belast is, en met het aanhoudend kortwieken der wereldlijke en kerkelijke regeringen voor het minst genomen eens lagchen wil.

Het was toen, zooals later onder den kardinaal Mazarijn in Frankrijk:

le peuple chante,
le peuple payera.

Sedert den oorlog met Frankrijk, in 1557 vernieuwd, waren echter de dartelheden des volks verboden geworden. Om Gods toorn te verbidden mag men niet schimpen op papen of nonnen, en moest er stokvisch gegeten worden bijna al de dagen der week. Maar de vrede van Chateau-Cambresis was gesloten

(1559), en het volk, dat reeds liedekens zong op de nieuwe kerkelijke regeling, en de prelaten, ieder met hunne abdisse, verlangde weder genootschappelijk te mogen zamenkomen, en *spectakel* te maken zooals rederijkers en goede burgers betaamt.

Die van de antwerpsche *Violieren* inzonderheid liepen, ter verkrijging van behoorlijk octrooi, naar den burgemeester Anthonie van Stralen, en van dezen ter audientie bij Granvelle, Zijner Majesteits eersten minister van staat, en daarbij den hoofdpersoon, met wien de hertogin-gouvernante gewoonlijk te rade ging. Men vond hem te Brussel, en, hoezeer een weinig hooghartig en achterhoudend, evenwel tot hooren en wederhooren bijzonder genegen. Tegen het voorstel zelf had de kardinaal verscheidene bedenkingen; vooreerst, al die spelen en openbare vermakelijkheden waren kostbaar, en, naar de wijze te oordeelen, waarop de rederijkers in de oorlogslasten hadden bijgedragen, moesten zij niet veel te missen hebben. Dat vlugtig epigram lieten zij onopgemerkt en even vlugtig voorbijgaan: het schoot hun van het eene oor door het andere. Maar, wat erger was, Granvelle wantrouwde de broeders, bepaaldelijk die van Gent en Antwerpen. Eerstgenoemden hadden reeds in 1529 met hunne geheel protestantsche, althans zeer antikatholieke refereinen de steden en dorpen in rep en roer gebragt; en wat de Sinjoors der Violieren betrof, het is waar, zij legden bij de onthoofding van Liesvelt veeleer hunne goed- dan afkeuring aan den dag 1); maar zij

1) Zie over deze vervolgingen, de *Gesch. van Antwerpen, door de Rederijkkamer de Olijftak*, IV. 263.

Liesvelt was, in der tijd, met de *Violieren* en het daarmede zamen-

waren er sedert 1545 niet op verbeterd; en thans telden zij in hunne kamer van rhetorica verscheidene twijfelaars, zelfs mannen als Willem van Haecht, een bekend lutheraan, een psalmdichter, en een spotter met het bestuur van Zijne katholieke Majesteit den koning van Spanje.

Reeds vroeger was er een uit die dichterlijke bende, te weten de schoolmeester Pieter Schuddematte, voor het stadhuis opgehangen, maar 't had geen baat gegeven, want nog onlangs vond men weder vele rederijkers en gildebroeders bij het sermoen, door Adriaen Cornelis Haemstede, een leeraar der Wederdoopers, op de Meir gehouden. Men had den redenaar ter dood gebragt, de toehoorders gespaard. Er was echter geen einde aan de stoutheid, zoodat de regering, om niet geheel en al onder den voet te geraken, zonder eenige oogluiking moest handelen. Een antwerpsch burger, genaamd Marck de Lanoy, had zijn kind laten doopen *op der Calvinisten maniere*. Jean le Grand, een Franschman, en Willem Touwaert, een grijsaard van 80 jaren, waren bij eene kettersche preek tegenwoordig geweest. Dat schreeuwde om wraak. Men liet dus De Lanoy verbranden, de beide andere gereformeerden onthoofden. Nog een Antwerpenaar, genaamd Jan Bosschaert, dacht men heimelijk in eene ton met water te smoren; ook wilde men een paar nieuwe kamers ontbinden. Niet zonder reden, want de hier bedoelde liefhebbers van den *Papgulden* en van het *Lelieken ten dale van Calvariën* speelden in zeer op-

---

hangende St. Lucasgilde, waarvan hij, om buiten hunne censuur te blijven, geen medebroeder wilde wezen, in zware onmin. Ware het anders geweest, men zoude hem niet zoo gemakkelijk, en zeker niet ongewroken, voor het drukken van een bijbel, hebben ter dood gebragt.

roerigen zin; zij beschimpten de Minderbroeders en den Heiligen Vader; zij bespraken de eerbaarheid der nonnen en bagijnen, en gaven aanstoot tot zelfs in het zeer classische *Meispel waer Pluto Proserpina ontschaekt*, een onderwerp, dat, aan de griekshe fabelkunde ontleend, met de religie of den koning niets gemeens had, maar door het nastuk van *den Boom der Schrifture* en het batement *van den Pastoor, den Medicijn, den Advokaat, en den Sot, gezeit onnozel*, volkomen bedorven werd.

Tegen die bezwaren was weinig in te brengen; want Granvelle, de zaken van zijn standpunt en door een bril beschouwende, die over het gebergte geslepen was, kon niet anders dan hoogst ontevreden wezen over al de liederen en tooneelstukken, waartoe het vrije onderzoek steeds aanleiding gaf. Gewis, de *Violieren* en het Sint-Lucas-gilde, die hier als verzoekers optraden, en het feest geven zouden, gedroegen zich tamelijk rustig. Zij mogten eens in den bijbel lezen; maar wie deed dat niet, thans nu de wereld algemeen bedorven was en *alle quaet regneerde?* Bovendien, zij hadden den burgemeester Van Stralen en den heer Melchior Schetz tot hoofdmannen, en beide deze Mæcenaten en Palinuren hield men voor vast in de leer te zijn en vergeleek hen bij St. Pieter en St. Paulus.

Op de regtzinnigheid dezer volksvrienden viel nogtans vrij wat af te dingen, en Granvelle was veel te scherpziende, om zich op dat zeggen te verlaten, althans niet zoo geheel en zoo onvoorwaardelijk, als de Antwerpenaars schenen te verlangen. Zoo zij zeiden, waren zij in hun regt, en konden, behoudens het toezigt der hooge overheid, zooveel genootschappen

oproepen als zij wilden, waaruit dan tevens voortvloeide, dat de regering hun geene verhindering mogt in den weg leggen; anders waren alle privilegiën zoo goed als vervallen, en dan zoude het beter zijn onder een Nebucadnezar dan onder den koning te wezen. Bijgevolg, zij verzochten nogmaals, om ongehinderd te mogen voortgaan met het uitschrijven hunner prijskaarten, met landjuweelen etcetera.

Etcetera! — erg genoeg. Gesteld eens, men verliet zich op de christelijke beginselen der requestranten, men verbood daarenboven, zoo als spoedig plaats greep, de zamenkomsten van den *Papgulden* en *het Lelieken*, dan nog bleef het allezins zorgelijk, zoovele kamers bijeen te roepen, en, bij de heerschende spanning der gemoederen, voor de gemeente te laten spelen. *Nullum ad nocendum tempus angustum est malis.*

Eene weigering had mede hare eigenaardige bezwaren. Granvelle wilde derhalve de zaak in nadere overweging nemen, en zou er de gouvernante over spreken. In ieder geval, voegde hij er bij, moesten de stukken, vóór hunne uitvoering ten tooneele, door bekwame visitateurs goedgekeurd, en aan de regering voorgelegd worden. Mogt er voorts, onder het spelen, eenige verandering in plaatsgrijpen, dan dacht hij de roede niet te sparen en desnoods de koorde te gebruiken.

Onze arme rederijkers meenden wel, dat er van geeseling en galg volstrekt geene sprake was in de oude privilegiën; maar, daar zij liever eene gebrekkige dan in 't geheel geene vergunning hadden, namen zij genoegen met de voorwaarden, en wilden tegen 's konings regten niet strijden.

Eene maand later (22 Maart 1561) kregen zij schriftelijk antwoord. Droog en stijf, zooals dat tot kanselarijstijl be-

hoort, en vooral in ons vaderland gebruikelijk is, als zeer hoog geplaatste personen zich verwaardigen tot het volk af te dalen, of over kunsten en wetenschappen moeten handelen.

Thans heette het in vrij omslagtige woorden: toegestaan 1) met vrijgeleide van veertien dagen vóór en veertien dagen na het feest, onder uitzondering nogtans van alle ballingen, moordenaars, straatroovers en andere criminelen, mitsgaders 's konings openbare vijanden, rebellen en wederspannigen.

Maar erger nog; er mogt van politiek of religie volstrekt niet gesproken worden, en slechts uit de drie volgende prijsvragen gedoogde de regering eene keuze:

1. Wat meer wijsheidt geeft, experientie of geleerdheidt?
2. Wat de mensch het meest tot conste verwekt?
3. Waerom een rijk gierigh mensch nogh meer rijkdom begeert?

»Behoudelijck oock, dat sy alle de cameren, gulden ende confrairien, die aldaer behoiren te commen ende compareren, daervan goetstijts adverteren zullen, ten einde sy in hun spelen ende baladen hen niet en vervorderen eenigerhande dingen te stellen ofte mengen, die der religie souden mogen angaen, oft ten deze tot verachtinge oft disreputatie van ons, ofte onse dienaers ende officiers, regeerders van steden, ende andere onse ondersaten ende particuliere personen, noch ooc van den geestelijcken ende weerlijcken staet, op pene, dat

---

1) De oorspronkelijke stukken staan in het *Belgisch Museum*, Ie. deel. Vergelijk de *Geschied. van Antwerpen door de Rederijkkamer de Olijftak.*

indien eenige camere, gulde of confrairie van eenige steden of vryheden ter contrariën dede, te verliezen ende verbeuren nyet alleenelijck den prijs, die deselve soude mogen winnen, maer ooc arbitralijcken gestraft ende gepunieert, ende de voors. stadt of vryheidt tot eeuwigen dagen gepriveert te worden van de privilegiën van heur voorseide cameren, gulden ende confrairiën.

»Ende daerenboven zullen die voornoemde van Antwerpen gehouden wesen, duerende de voors. vergaderinge, solcken wacht ende ordene binnen deselve stadt te stellen ende doen houden, dat alle inconveniënten ende perijckelen, die midlertijt souden mogen reysen, verhoedt worden."

Alle mysteriën, die soms zooveel aanleiding gaven tot rationalisme en scherts, *onzer Lieve Vrouwe Blischappen* en *ontvankenis*, *de doctrinen waer Luther zijn fondament op neemt*, en het gekerm over het schenden der grondwetten en privilegiën, waren hun met vaste hand afgesneden. Men zou dus rozen hebben zonder doornen, men zou zich verlustigen zonder schandaal of diepzinnig parlement.

Wat den mensch allermeest tot conste verwekt — werd als prijsvraag gekozen. Iedere kamer kon dus op dit thema een zinnespel vervaardigen, en er eene inleiding of prologus aan toevoegen, mits over geene andere waarheden speculerende dan alleen *over de nuttigheid van eerlijcke kooplieden.* Eindelijk, de blijde inkomst werd op den 3 Augustus bepaald, en zoo er zotten in den optogt waren, die het soms met de buurtjongens te kwaad kregen, dan mogten zij staat maken op eene krachtige bescherming van hooger hand.

Honderdvijftien en een half once zilver werden aan prijzen

besteed; want, behalve het tooneel of zinnespel, wilde men, ouder gewoonte, het komen van de meest verwijderde plaats, de aardigste grappen, de kluchtigste sprongen, het liefelijkste zingen, het natuurlijkste declameren, het schoonste kostuum, het deftigst ter kerk gaan en de rijkste viering (vuurwerken) insgelijks met gratie beloonen. Dat alles, zegt van Meerbeek, in zijne Kronijk der Wereld, kostte wel honderdduizend gulden; want nooit was iets dergelijks gezien.

Veertien kameren deden zich ten bestemden dage op, en werden, onder het vreugdegelui der klokken, door de *Violieren*, en het gilde van St. Lucas binnengeleid. Van Stralen en Schetz stapten vooruit. Onmiddellijk op de feestgevende kamers volgden de beide andere genootschappen van Antwerpen, *de Goudsbloem* en *de Olijftak*, zijnde *de Papgulden* en *het Lelieken* reeds van regeringswege gesloten. Achter *de Olijftak* rukte *de Vreughdebloem* van Bergen-op-Zoom met statigheid op, voorts *de Peoen* van Mechelen, *de Roselaer* van Leuven, *de Groeijende Boom* van Lier, *de Lisbloem* van Mechelen, *de Kauwoerde* van Herenthals, *de Goudsbloem* van Vilvoorde, *de Leliebloem* van Diest, *het Lelieken* van Leeuwe, *de Christusooghen* van Diest, *de Vurighe Doorn* van 's Hertogenbosch, de laatste met 125 paarden. De trein werd gesloten door *het Marien Kransken* van Brussel, welker leden, ten getale van 340 ruiters te paard, alle overige kunst- en feestgenooten in kostbaarheid van kleeding overtroffen.

Van Meteren, die de historie van het vaderland beschrijven zou, begreep allezins juist, dat het volksleven mede tot de geschiedenis behoorde, en begaf zich om ooggetuige te zijn onder de menigte. »Die van Brussel," zegt hij, »waren al gekleet in roode car-

mosyne fluweel en syde, lange kasacken op zijn Pollaks, gheboort met zilveren passamenten, roode hoeden, gemaeckt in 't fatsoen van antyckschc helmetten; haer wambuysen, pluymagiën ende leerskens waren wit. Zij waren gegort met eenen gordel, seer curieuselijck ghevlochten van gouden touque van vierderlei coleuren, geluwe, root, blau ende witte. Zy hadden seven antycksche speelwagens, lustelijck toegerust met diversche personagiën, die van binnen behendiglijk werden gedragen, enz. — Al de wagenlieden hadden roode mantels. ———

»Van Mechelen kwam de kamer *de Peoene* met 326 paarden, gheeleed in rokken van fijn incarnaat samet, gheboort met gouden passementen, roode hoeden; haer wambuysen, koussen ende pluymagiën waren geluwe, de kransen gout, swarte leerskens, enz."

Alles bij elkander telde men 1393 poëten te paard, drie-en-twintig zegewagens met rederijkers, die eenigzins meer hun gemak hielden, en daarbij 197 wagens met allerlei kunstenaars en kruidwerkers, voerende eene menigte fakkels en vuurpannen om des avonds ontstoken te worden.

De loting en de vertooning der stukken, die, in waarheid gesproken, niet zeer belangrijk waren, gaan wij, om niet al te uitvoerig te worden, stilzwijgend voorbij; maar wij mogen niet onvermeld laten, dat alle prinsen, dekenen, factoors en gemeene kamerbroeders door den antwerpschen magistraat op een banket allerprachtigst onthaald werden, gevende den dichters nogmaals gelegenheid tot poëtische uitboezeming op den *eerlijken koopman* en het heil der stad Antwerpen, terwijl tevens op het Vaderland en alle mooije Meisjens, toen nog eene innig verbondene combinatie, met schuimende pokalen ge-

dronken werd. — Van den koning sprak men niet, en dat zwijgen had met opzet plaats; want Philips II kende in 't geheel geen Vlaamsch, en hield een nijdig oog op alle schutterlijke en letterkundige vereenigingen. Onze zeden en gebruiken waren hem ongevallig. In plaats van midden onder het volk te komen, zooals nederlandsche vorsten gewoon waren, had men hem nooit anders dan in statie en met een grimmig aangezigt zien voorbijrijden. Thans, nu hij zich weder in Spanje bevond, regende het kwade edicten, en werden de beste poëten als gaauwdieven behandeld; derhalve »Weeraan!" voor 't Vaderland en de mooije Meisjens, in de eerste plaats voor die van Brugge en Breda; maar *tacet* voor den koning, *tacet* voor Granvelle. Zelfs den narren was het verboden over politiek of religie te spreken, al ware het ten goede. Zij hielden zich derhalve alsof er geen koning was, en vielen nu in snakerijen, die den goeden smaak wel eens beleedigden, of door onbeduidendheid in beuzelarijen verloren gingen.

Bij den intogt had men vooral de narren van Bergen-op-Zoom, Mechelen en Diest opgemerkt. — Zij allen voerden eene kat tot zinnebeeld, en een ieder verklaarde dat naar zijn inzien en denkwijze. De zot van den antwerpschen Olijftak reed met *twee jonge sottekens* op een ezel. Die van de antwerpsche Goudsbloem op een *oubollig vreemd ghemaeckt paert.* De kamernar van Lier zat *eerseling* op zijn ros, die der Kauwoerde van Herenthals bereed een houten paardjen. De gek van Vilvoorde had een *kinder- of kermisslang* in de hand, en wist het verraderlijk gedierte in alle rigtingen te bewegen. Die van Leeuwe ging in een rolwagen op twee blaasbalken, en gaf gaandeweg een brommend en winderig geluid. De

zot der diestersche Christusoogen reed te paard, houdende in de hand een boek vol brillen. Eindelijk de Roos van Leuven *zat in zoodanige maniere op een ezel, dat hij al rydende een cordewaghen voor hem heen cruyde, zeggende: Hoe zullen zij dat scheiden?*

Voorzeker, in die dartelheden was weinig geest en evenwel, hoe plomp of gekunsteld zij zich voordeden, waren zij toch niet zonder zin en beteekenis. Die brillen, onder het vaandel der Christusoogen, aan alle man voorgehouden, en dat groote boek, dat bijzonder veel naar een bijbel geleek; die Lierenaar, die achteruit reed en toch voorwaarts volgen moest, die knorrende katten, die blaasbalken, die zonderlinge vraag uit de academiestad, waar men Luthers schriften verbrand had, voorwaar, daar zat meer achter, dan het scheen. Maar de rederijkers moesten zich inachtnemen; want, voor eene aardigheid was Schuddematte, van *kettery bedragen*, op het schavot gestorven, en voor eene aardigheid kwam er weder zeer spoedig een andere rederijker te Haarlem aan de galg.

Behoedzaam als men ditmaal te Antwerpen was, bleef het rustig zoodat men, tot aller genoegen, met eene feestelijke bekrooning kon sluiten, gevende: aan het brusselsche *Mariën Kransken* den eersten prijs, voor het schoonste en triumfantelijkste binnenkomen, en dien voor het rijkste *vieren*." De mechelsche *Peoen* bekwam den eereprijs voor het schoonste blazoen of deviesie, de liersche *Groeijende Boom* voor den schoonsten en solemneellijksten kerkgang; de *Vurighe Doorn* van 's Hertogenbosch den eigentlijken dramatischen prijs voor het beste batement; de leuvensche *Roos* voor het Spel van Sinnen, het leuwsche *Lelieken* voor den *Proloog* en het *poëtelijk poent*. Eindelijk, de

kamer van Bergen-op-Zoom mogt den prijs wegdragen *voor het innocentelijckst oft onnoozelijckst den sot te maken*, en daarmede was het te Antwerpen voor ditmaal weder uit 1).

F. Schenk van Tautenburg, Aartsbisschop van Utrecht. Synoden van 1562 *en* 1565.

Niet gunstiger dan in Braband en Antwerpen, was het met den volksgeest en de stemming der geestelijkheid in de meer noordelijke gewesten gesteld. Voor de oude kerk bestond noch eerbied noch ontzag, en schier bij niemand eenige ijver, voor de nieuwe kerk daarentegen bestond veel vrees; ernstige lieden hadden altijd het communisme van Jan van Leyden en den Duivel van Delft voor oogen; doch de verstandigsten verwarden geen echte protestanten met naaktloopers, en bragten door hunne dagelijksche gesprekken eene groote belangstelling in de hervorming teweeg, die gestadig toenam. Zelfs het aartsbisschoppelijk Utrecht werd van eene schijnbaar zeer katholieke eene streng gereformeerde stad.

Frederik Schenk van Tautenburg zat er sedert 1561 op den aartsbisschoppelijken zetel 2); hoezeer zelf een vrolijk

1) Buiten Antwerpen volgde nog een hagespel, waarover men, in verband met de dramatische voortbrengselen op het landjuweel-zelf, onze *Beknopte Geschiedenis der Nederl. Letterkunde* kan nazien.

2) *Frederik Schenk van Tautenburg*, geb. 1503 of 1504, was de zoon van George Schenck en Anna de Vos van Steenwijk. George Schenk, een der beroemdste veldheeren onder Karel V, vertegenwoordigde den keizer in Friesland, Groningen en Overijssel, en ontving de orde van het Gulden Vlies. Hij stierf 2 Febr. 1540. Frederik Schenk promoveerde reeds op zijn zeventiende jaar in de regten. Vijf jaren later werd hij tot geheimraad, en voorts tot lid van het kamergeregt te Spiers verheven. Te

en wereldschgezind prelaat, nam hij aanstonds de noodige maatregelen ter beteugeling der meest ergerlijke misbruiken en tot verbetering der zeden, waarmede het bij de geestelijken allerbedroevendst gesteld was. De aartsbisschop, voor zijn tijd een goed regtsgeleerde, scherpzinnig en gevat, gaf uitnemende bevelen; doch de zaak, die hij wilde redden, kon toen reeds als reddeloos verloren beschouwd worden. 1562. Zijn eerste concilie of provinciale synode kwam, om ergernis te geven,

---

Spiers had hij den beroemden Viglius tot ambtgenoot, en bekleedde eenigen tijd het voorzitterschap bij dat hof. Hij schijnt in 1536 te zijn afgetreden. Reeds vroeger moet Schenk den geestelijken stand omhelsd hebben; want in 1522 kreeg hij eene kanonikplaats in den Dom te Utrecht, die hij later voor het decanaat en vervolgens met de proostdij van St. Pieter verwisselde. Zie PAQUOT, *Mémoires*, XVI. 159, vergeleken met het *Aanhangsel op de Kerkel. Oudheden van Nederland*, 151 en 170. Schenk was ook proost te Oldenzaal en bezat de pastorij van Rijnsburg bij Leiden. Na zijne terugkomst uit Spiers, schijnt hij steeds te Utrecht gewoond, en niet altijd op apostolische wijze geleefd te hebben. Als regtsgeleerde had hij toen reeds verscheidene werken geschreven bij PAQUOT vermeld. Als zedemeester en godgeleerde gaf hij vervolgens *Dialogus contra Temulentos. Antv., Math. Hillenius*, 12., en bij denzelfden boekdrukker *Enchiridion veri Praesulis sive de Officio Episcopali*. De beeldestorm van 1566 gaf hem aanleiding tot het zamenstellen van eene belangrijke verhandeling, die, even als een soortgelijk werk van Molanus, door de geleerden van onzen tijd is over het hoofd gezien. Wij bedoelen een aan Philips II opgedragen boekjen, getiteld: *De vetustissimo Sacrarum Imaginum usu in Ecclesia Christi Catholica. Antv., Vidua Joannis Latii*, 1567. 12°. PAQUOT zegt: Ce livre est partagé en vingt-un chapitres, ou il est traité: chap. 1 des Images de notre seigneur J. C. Chap. 2-5 de la Sainte Croix. Ch. 6 de la Statue érigée au Sauveur dans la ville de Césarée en Palestine. Chap. 7-8. des Images de la Sainte Vierge, des Apotres et des autres Saints. Chap. 9-13, du Culte des images, de la manière de les peindre, des abus qui s'y glissent. chap. 14-21, de l'Utilité qu'on en peut retirer, ensuite du second concile de Nicée, qui en a autorisé le culte."

juist op zijn tijd, om goed te doen veel te laat. Schenk was aan George van Egmond, 26 Sept. 1559 overleden, opgevolgd, en werd niet gekozen, maar door den koning tot aartsbisschop van Utrecht benoemd, en door den paus bevestigd. De nieuwe bisschoppen, aan zijn oppergezag onderworpen, waren die van Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen en Middelburg 1), en ook deze prelaten, al waren zij allen, wat geenszins zeker is, voor hunne taak berekend geweest, konden den dagelijkschen achteruitgang der roomsche kerk niet tegenhouden. Om hen te bemoedigen liet de regering den kleermaker Hendrik Eemkens, die tot de hervorming was overgegaan, levend verbranden 2), 10 Junij 1562.

De bisschoppen deden toen wat mogelijk was; zij vereenigden zich, tot handhaving der hierarchie en verbetering der zeden, in een provinciale synode, te Utrecht, onder voorzitting van den aartsbisschop, gehouden, 1562. Hunne besluiten bragten geen merkbaren indruk teweeg, en eene tweede synode werd dus onvermijdelijk, 1565, eensdeels om de verordeningen van 1562, anderdeels om bepaaldelijk de voorschriften der kerkvergadering van Trente te doen aannemen 3).

Het verloop der zaken was handtastelijk, de ongehoorzaamheid zat in alle rangen der hierarchie. Zelfs de abten van Friesland, die bij de suffragerende bisschoppen moesten zitting

---

1) *Bisschoppen onder het aartsbisdom Utrecht* waren: Nicolaus Nova-Terranus, Haarlem; Johan Mahusius, Deventer; Remigius Drutius, Leeuwarden; Johan Knijf, Groningen; Nicolaus de Castro, Middelburg.

2) *Hendrik Eemkens.* Zie *Martelaars-Spiegel der Doopsgezinden*, II. B. bladz. 294. 2. druk.

3) *Synoden van 1562 en 1565.* Zie VAN HEUSSEN en VAN RIJN. I. Deel.

nemen, kwamen niet eens ter vergadering 1). Uit de overige gewesten werden alleen Dikkelingen in Overijssel, Marienweerd in Gelderland, Oostbroek en St. Paulus te Utrecht, door hunne opperhoofden vertegenwoordigd. Eenige kanoniken, tot de vijf ecclesiën behoorende, namen zitting met Johannes van der Vecht, toen Domdeken, aan het hoofd; doch verreweg de meesten onttrokken zich aan deze plegtige bijeenkomst.

Reeds in de tweede zitting werd het volgende gebod, aan de trentsche verordeningen ontleend, zonder weêrspraak aangenomen.

»De rampzaligheid der tijden en de boosheid der opkomende ketterijen noodzaken ons niets achter te laten, hetwelk ter stichting der volken en ter behoudenis des katholieken geloofs eenigzins schijnt te kunnen strekken. Zoo gebiedt dan de heilige synode aan alle patriarchen, priesters, aartsbisschoppen, bisschoppen, en aan alle anderen, die van regtswege, of door gewoonte, de provinciale synode moeten bijwonen, dat ze in de eerste provinciale synode, welke na het eindigen van deze synode zal gehouden worden, alles en ieder punt in het bijzonder, dat door deze heilige synode vastgesteld en besloten is, opentlijk zullen hebben aan te nemen, en eene opregte gehoorzaamheid aan den heiligen paus zullen hebben te belooven en bekennen schuldig te wezen, en verder alle ketterijen, door de kerkregels en algemeene kerkvergaderingen, en voornamelijk in deze heilige synode gedoemd, in 't openbaar te verfoeijen en te vervloeken, enz.

---

1) *Kloosters in Friesland.* Men telde er meer dan 50. Zie *Alphab. Naamlijst van de voormalige kloosters en Abdijen in Friesland* in de *Nieuwe Friesche Volksalmanak* 1853, bladz. 135.

Dat vervloeken ging gemakkelijk genoeg, en werd vooraf-gegaan van eene behoorlijke onderwerping aan alles wat het concilie, betrekkelijk het geloof, de sacramenten en kerkgebruiken, bepaald had. In de 3, 4, 5, en 6 zittingen las men de hoogst belangrijke artikelen betreffende de inwendige hervorming, welke het concilie voorschreef. En nu rees er een magtige tegenstand van de zijde der kapittelen op. Zij wilden niet beperkt of bedwongen worden, en zich door geene bisschoppelijke of pauselijke inbreuken de wet laten voorschrijven, met één woord zij gedroegen zich als ketters 1).

De bezwaren moesten schriftelijk worden overgegeven, waarna de bisschoppen, in de zevende zitting, een antwoord uitbragten, dat niemand voldeed. Johannes van der Vecht voerde, namens de aartsdiakenen en kanoniken, het woord, en protesteerde in wettigen vorm, wat voorts aanleiding gaf tot hevige geschillen, zoodat men ten laatste een voorstel deed, om een deel der decreten voorloopig te schorsen. Achtste zitting.

In de negende zitting verklaarde de aartsbisschop, dat drie abten, ter vergadering tegenwoordig, en die vroeger het concilie hadden aangenomen, *behoudens hunne privilegiën*, thans van hunne bijzondere voorregten afzagen, en gezind waren zich als kinderen der gehoorzaamheid te gedragen en in alles onderdanig wilden wezen. Een vierde geestelijke, die de plaats van den abt van Oostbroek vervulde, was op dit punt niet gemagtigd, en zou later berigt doen. Verder, werd het verzoek der kapittelen, om vooreerst de uitvoering van eenige bepa-

---

1) *Ketters* zijn zij, die menschelijk gezag in zake van godsdienst verwerpen.

lingen der trentsche synode buiten werking te stellen, beleefdelijk van de hand gewezen. Men ging dus voort met het behandelen der hoofdstukken, betreffende de goddelijke dienst, de hervorming der zeden, de verbetering des levens, wat vooral bij de utrechtsche kanoniken dringend noodig was 1). Deze lieten de verdere behandeling der zaken vooreerst onverhinderd, doch bragten, in de volgende zitting, een nieuw en veel krachtiger protest ter tafel. Zij verlangden toen, dat er over de verbetering van den levens-

---

1) *Levenswijze der Utrechtsche Kanoniken*. Hendrik van Kuyck, later bisschop van Roermonde, zegt in zijne *Epistola paraenetica* (voor de eerste maal gedrukt achter zijn *Speculum Concubinariorum*, Editio tertia. Col. 1605) het volgende: »*Vidi ante annos amplius quadraginta in quinque illis ultrajectinis canonicorum collegiis, quam effraenata esset canonicorum illorum vita. Non pauci inter eos simoniaca pactione suos sibi canonicatus comparaverant, et ventri ac Veneri pene omnes dediti, vitam nihil minus ducebant quam clericalem, nec aliud quam scandalis quotidianis Christi ecclesiam adspergebant. Vix duo aut tres in singulis collegiis videre erat, qui a carnis spurcitiis ac sordibus inculpatam et irreprehensibilem ducerent vitam: et hi ipsi, qui ad eum modum religiose vivebant, prisco more tonsos semper habebant vertices, comam dependentem et barbam desectam.*"

ANNA BIJNS, die voorzeker van geene overhelling tot de reformatie kan verdacht worden, schreef, eenige jaren vroeger, het verval der kerk aan de ongebondenheid der hooge geestelijken toe, zeggende in hare *Refereinen:*

Aensiet de kercke is vol confuysen,
't Ging bat te wercken doen d'abdyen waeren cluysen,
En doen de abten woonden als muysen
In gaten en holen.
Nu maken sy den blaet met hooge huysen,
Men siet hoe 't gaet, sy brassen, sy buysen,
Sy ryden op paerden, sy verkeeren, sy fluysen.
Als de herders dolen
Dan worden de schapen van de wolven gestolen.

wandel artikelsgewijze zou gestemd worden, en wilden tevens alle bepalingen, tegen hunne privilegiën inloopende, aan het nader oordeel van den paus, van den koning en van de gouvernante onderworpen hebben.

Schenk beschouwde dit vertoog als der vergadering onwaardig, en weigerde het aan te nemen. Hij vroeg vervolgens, of men, de bepalingen omtrent de verbetering der zeden goedkeurende, tevens genegen was te erkennen, dat de bestraffing der misdrijven aan de bisschoppen stond, zooals het concilie bepaalde. Juist daar was het dat de schoen wrong; want de kanoniken wenschten zooveel mogelijk hun eigen regters te blijven en beweerden, dat de hoogere jurisdictie niet uitsluitend aan den bisschop, maar deels aan dezen, deels aan de kapittelen, deels aan de aartsdiakenen zou toekomen 1).

---

1) *Strijd der geestelijken tegen het Concilie van Trente.* In andere landen was het verzet der geestelijken niet min ernstig, en nam zoo zeer toe, dat Pius IV, die in zijne bevestigingsbulle »*Benedictus Deus*" de uitlegging der trentsche besluiten aan den pauselijken stoel had voorbehouden, eene commissie moest instellen, uitsluitend met het onderzoek der gerezene zwarigheden belast (*Congregatione del Concilio*), 1564. Toen Prosper Lambertini, later Benedictus XIV, secretaris dezer congregatie was, begon hij hare antwoorden en uitspraken te verzamelen en in het licht te geven, onder den titel: *Thesaurus Resolutionum sacrae Congregationis interpretum Concilii, quae consentaneae ad Tridentinorum Patrum Decreta aliasque canonici juris sanctiones abeunte Emo. ac Rmo. Dno. Card.* DE LAMBERTINIS, *Archiepiscopo Boniensi, prodierunt. Urbini*, 1793. 4°. zijnde tot op de nieuwste tijden voortgezet, en thans uit meer dan 80 deelen bestaande. Joannes Fortunatus, Graaf Zamboni, bragt het meest belangrijke uit deze verzameling tot eene *Collectio Declarationum sacrae Congregationis Cardinalium sacri Concilii Tridentini interpretum, quae consentaneae ad Tridentinorum Patrum Decreta aliasque Canonici juris sanctiones saeculo XVIII. in causis propositis prodierunt etc. Viennae*, 1812; waarvan het 8ste of laatste deel ten jare 1818 het licht zag.

Om tijd te winnen zocht men uitvlugten. Het geschil liep hoog, en was voor geene minnelijke schikking vatbaar. Schenk zag dat in, en maakte het kort. Hij verlangde de bisschoppen, zijne medeprovincialen, in het bijzonder te raadplegen, en verzocht dus de overige heeren eenige oogenblikken buiten te staan.

Reeds zeer spoedig liet Schenk de deuren openen, en, zonder toen eenig antwoord te geven aan de aartsdiakenen en kapittelheeren, gelastte hij den notaris, wien het houden der verbalen was opgedragen, het eindbesluit van de synode voor te lezen. Nu luidde het van woord tot woord:

»Wij Fredericus, door de genade van God en van den apostolischen stoel, aartsbisschop van Utrecht, gezamentlijk met de medeprovinciale bisschoppen in deze provinciale synode binnen de stad Utrecht vergaderd, ons houdende aan de vorige verklaringen en decreten, en niettegenstaande alles wat door de aartsdiakenen, prelaten en vijf kerken van Utrecht moge ingebragt wezen, oordeelen en verklaren, met eenparige stemmen, achtervolgens het dekreet van onzen allerheiligsten vader den roomschen paus, en de ordonnantie van zijne koninklijke en katholieke majesteit, dat al de dekreten en ordonnantiën van de H. kerkvergadering van Trente in alles, volkomentlijk, naauwkeurig en onverbrekelijk moeten onderhouden en uitgevoerd worden, zooals wij een ieder mits dezen gebieden en bevelen dezelve te onderhouden en uit te voeren, en zulks op de straffen, vonnissen en kerkelijke uitspraken, welke in de dekreten der heilige algemeene kerkvergadering van Trente staan uitgedrukt en begrepen. En hier mede sluiten en eindigen wij de tegenwoordige synode tot lof, eer en glorie van den almagtigen God en zijne heilige kerk, enz."

De gesteldheid der zaken, uit het verslag der elf synodale zittingen reeds tamelijk duidelijk, wordt nog aanmerkelijk toegelicht door het aartsbisschoppelijk mandement, dat ons als in het midden der gebeurtenissen verplaatst.

Allereerst vestigt deze ordonnantie onze aandacht op zeker bisschoppelijk regt, dat de pastoors van geheel de dioecese jaarlijks moesten voldoen, en waarin zij niet zelden tekortkwamen. Thans werden de nalatigen met den ban bedreigd, waarbij eene boete van drie oude schilden. Voorts leeren wij hier, dat alle eerbiedigheid uit de katholieke kerken in het algemeen en voornamelijk uit de aartsbisschoppelijke kathedraal geweken was. Zoowel de geestelijken als het volk, zegt Schenk, wandelen daar op en neder, en maken, pratende en snappende, een zoodanig wild gerammel, dat het gewelf der kerk er van dreunt en de stem van den priester, die de mis doet, met geene mogelijkheid kan gehoord worden; ja zelfs men overschreeuwt het gezang der kanoniken in het koor. Hij beveelt derhalve, dat de pastoors en de bedelende orden daartegen zullen preken, hij zal de wekelijksche uitdeeling doen stilstaan, indien de geestelijken hun gedrag niet verbeteren; tevens worden de burgerlijke overheden verzocht, om deze godvruchtige ordonnantie van hunne zijde te ondersteunen.

De magistraat van Utrecht draalde niet lang, en gaf een gebod uit tegen de onzedelijkheid der groote en kleine kinderen, die zich ter kerke te buiten gingen 1). Doch, het

---

1) *Ongeregeldheden in de kerken te Utrecht.* De daartegen gegeven keur staat in het *Buurtspraek-Boek* en luidt aldus:

Mijnheer die stadhouder, schout, burgermeesteren ende scepenen der stad van Utrecht doen te wetene, van Con. Maj. wegen, onse alregenadichsten

meer plaatselijke daarlatende, gaan wij met de algemeene verordeningen voort. In verband met de oneerbiedigheid gedurende de heilige dienst, vinden wij een ander niet min opmerkelijk bevel tegen het houden van maaltijden en slemperijen in het huis Gods. Daarenboven, verlangt de aartsbisschop, dat de pastoors hun verblijf zullen houden in hunne parochiën, en beschermt hen tegen de geordende geestelijken, (hier verloopen monniken genoemd,) die op vele plaatsen het herderlijk werk opvatten, en zich kerkelijke ambten zoeken te verschaffen, zonder die te kunnen bedienen.

Voorts zegt de aartsbisschop: »wij bevelen, dat de geestelijken,

---

heren, alsoe nyettegenstaende die goede vermaninge van den pastoren, die zy doende zijn in huer sermoenen, noch clachten vallen van de groote onsedicheyt, die de kinderen, groet ende cleyn, oock verscheyden personen op huer jaren gecommen wesende, dagelicx doen, onder den dienst Gods, als men sermoenen, missen, vesperen ende loven doet in der heyliger kercken; ende omme soe veel moegelicken is 't selve te remedieren, soe gebieden mijn heren voersz. eenen yegelicken, oudt ende jong, van wat state ofte qualité zy zijn, dat se hem selven ende haren kynderen alsoe schicken ende regeren dat se voertan onder die getyden, als men sermoenen, missen, vesper ofte lof doet, geen wanderinge, lopinge, roepinge, vechtinge, steenwerpinge ofte diergelijcke en doen in der heyliger kercken. Oick dat nyemant met enige croeywagens en cruyen, oft enige saeken ende hoenderen en dragen duer der kercken voers. Oick dat elx van de kynderen geen keersgens, lampgens ofte diergelijcke hebben ofte gebruycken, maer dat een yegelicken sedelick, manierlick en devotelick is onder die getyden. Ende oick mede, dat elcx zijn kynderen sedelick by hem hout sitten, opt verbueren, die manspersonen ende jonge gesellen, boven die thien jaren out wesende, van twaelf stuvers, ende die kynderen, onder die thien jaren out wesende, van zesse stuvers, tot behouff, die se bekoert; welcke bruecken men hem luyden, off d'ouders van de kynderen, metterdaet affhalen ende uytpanden zal, ende in oppositie nyemants ontfangen te worden voer dat die opposant yerst die bruecke opgeleyt sal hebben. 29 December 1565.

die kerkelijke ambten bezitten of de groote wijding ontvangen hebben, 's nachts niet langs straten zullen loopen en *belten*, of in wereldsche kleederen gaan; dat ze geen gesneden maar geheele kousen en schoenen zullen dragen; dat ze de kousen met geen zijden linten overdwars zullen laten bezetten, of er *weytsche* rollen aan laten maken; dat ze in geene kroegen en op geene oneerbare plaatsen mogen gaan; dat ze, met geen degen op zijde, herwaarts en derwaarts zullen loopen, en zich in alles eerlijk moeten gedragen, gelijk kerkelijke personen betaamt. Wij ordonneren tevens, dat onze geestelijkheid geene baarden zal hebben te voeden, dan op eene redelijke en goedgekeurde wijze."

Kloosterlingen zullen zich houden aan hunne ordekleeding; abdissen behooren vooral op de nonnen te letten, wier opschik te veel naar wereldsche zwier is. Den geestelijken in het algemeen wordt bijzonder gelast hunne bijzitten weg te zenden, om de oneindige ergernissen, die daaruit voortvloeijen, af te snijden. Fiskalen en officialen zullen daar de hand aan houden, en, met de uiterste gestrengheid, zulke strafmiddelen aanwenden als zij oordeelen dat het meest gevreesd zullen worden; *alles voor de vuist en knaphandig af, zonder het gerammel en de form der regtbanken, dewijl in openbare feiten geene formen van regten behoeven onderhouden te worden.*

Verder heet het:

»Wij keuren af, en wij verbieden, dat jonge kerkelijke of adellijke personen zich, zonder regtmatig en hoogdringende oorzaak, naar de kamers of slaapkamers der nonnen begeven, zij zullen daar niet mogen verkeeren, met 's nachts of bij dag te drinken en te klinken, of andere ongebondenheden aan te

rigten. Wij gelasten, dat ze de nonnen ongemoeid moeten laten om haren schuldigen pligt in het koor te voldoen, en in alles de tucht van den kloosterregel te onderhouden, enz.

Betreffende de kloostertucht volgen eenige bepalingen van ondergeschikt belang. Over het beheer der kerkelijke goederen en het armwezen wordt gezegd, dat de meeste abten en abdissen zich met de rentmeesters verstaan, en de rekeningen in diervoege inrigten en afleggen, dat de ontvangers er rijk mede worden, en de behoeftigen gebrek lijden; derhalve, zegt de aartsbisschop, dit een en ander zullen de oversten der godshuizen hebben te verbeteren, *anders zullen wij, in geval van verzuimenis, hun pligt waarnemen.*

Geene vreemde boeken zal men in het Sticht brengen of verkoopen, tenzij te voren goedgekeurd. Met uitzondering der bedelende orden mogen geene monniken of kloosterbroeders, op den preekstoel, tot de gemeente het woord voeren; *want zij preken dingen, die zij nooit geleerd hebben;* zij willen voor leeraars spelen, eerdat ze leerlingen zijn geweest, zij zoeken alleen eene ijdele glorie bij de menschen, zij behartigen hun eigen belang en geenszins de belangen van Jezus Christus.

Monniken, met de zorg over eene parochie belast, zullen in hunne parochiekerk mogen prediken, elders niet, en in ieder geval verpligt zijn goede en gezonde leering voort te brengen.

Tegen het volk uit te vallen en op de leeken te tieren of te razen, omdat zij achterlijk zijn in het voldoen van kerkregten of vervallen, is ten strengste verboden. De kerk is geen winkelhuis, en op den stoel mag niet anders gepreekt worden dan *het woord Gods met een zuiver inzigt en zonder menschelijke driften.*

Parochiekerken, aan kloosters of kapittelen afgestaan, worden veelal door onbekwame priesters bediend; plaatsvervangende pastoors hebben geen behoorlijk bestaan. Noch het een noch het ander is geoorloofd. Men moet herders aanstellen van een stichtelijk leven, in de godgeleerdheid en geestelijke regten gedoctoreerd, of voor het minst tot het meesterschap in de vrije kunsten bevorderd. Zulke mannen zal men behoorlijk onderhouden; *want die het autaar dient moet er van kunnen leven*, zonder genoodzaakt te wezen het volk met predikatiën te streelen, meer aangenaam dan godvruchtig.

Verder volgen eenige voorschriften omtrent het aangaan en voltrekken van huwelijken en het handhaven der kerkelijke tucht in het algemeen. Schier alles wat daarvan gezegd is draagt, evenals geheel het mandement, den stempel van goede bedoeling en christelijken zin. Daar echter het ligchaam der kerk te veel verkankerd was, kon niets meer baten; het allerminst de bepaling, dat er in de kerken en kapellen, waar het hoogwaardig sacrament bewaard wordt, bij dag en nacht steeds eene brandende lamp zal moeten onderhouden worden. Een ander voorschrift, om namelijk geene personen, in den ban zijnde, binnen de kerk of op het kerkhof te begraven, bragt slechts verbittering te weeg.

Eindelijk, zegt Schenk van Tautenburg, uit kracht van ons apostolisch gezag, en ter naleving van het plakaat Z. M., gebieden wij allen geloovigen de boeken van Maarten Luther, Philip Melanchton, Johan Kalvijn en andere ketters, als behelzende vele dwalingen tegen het regtzinnig geloof, en om die reden door den apostolischen stoel gedoemd, niet te lezen, te behouden, te koopen, te verkoopen, te drukken, uit te schrijven of

eenigerwijze te begunstigen. Derhalve zullen zoodanige boeken, binnen den tijd van drie dagen, aan den vicaris moeten ter hand komen, om naar verdiensten verbrand te worden, op straffe, enz.

Verbond der Edelen. 1565.

Naauwelijks waren de synodale ordonnantiën te Utrecht afgekondigd, of eenige zuid- en noord-nederlandsche edelen, te Brussel vereenigd, begonnen zich de godsdienstige aangelegenheden der natie aan te trekken 1). Dat er hier en daar maatregelen genomen werden om eenige schreeuwende misbruiken weg te nemen, was hun volkomen bekend; doch de verbeteringen, waarnaar men streefde, de zoogenaamde hervorming der kerk in de kerk, kon ten beste genomen slechts langzaam werken, en middelerwijl duurde de inquisitie voort, en bleven de dwangplakaten, als een scherp zwaard, boven de hoofden van vele duizenden opgehangen. Niet alleen alle hervormden, lutheranen en kalvinisten, in de provinciën verspreid, maar ook alle regtgeloovigen, die eenigzins in hunne kerkelijke pligten tekortkwamen, of zich over den jammerlijken toestand der katholieke godsdienst beklaagden, verkeerden in een bestendig gevaar van achterhaald en aan lijf en goed gestraft te worden. Nu eens had men een kettersch boek gelezen of in stilte een bijbel gekocht; dan was men met sectarissen vergaderd geweest, om gezamentlijk te bidden en te zingen op de wijze der gereformeerden, en dat alles was verboden. In een land, waar men, bij veel

---

1) *Verbond der Edelen.* Zie J. W. TE WATER, *Verbond der Edelen.*

godsdienstigheid, zich altijd had vrolijk gemaakt met de geordende geestelijken, met kloosters, met nonnen en bagijnen en schier met alles wat meer schijn dan wezen bezat, was thans een klein spotliedeken, op de papen of de aflaten, reeds meer dan voldoende om een geheel huishouden ongelukkig te maken 1). In een land, waar de democratie gewapend, daarbij in gilden afgedeeld, krachtig georganiseerd, en door tallooze genootschappen van rhetorica tot vrij onderzoek, en nog vrijer spreken was opgewekt, daar, zeg ik, mogt men geen oud- of nieuw testament in huis hebben, en daar moest men aannemen

---

1) *Vroegere strijd tegen kerkelijke misbruiken.* Onze middeleeuwsche letterkunde, om nu van de fransche en duitsche litteratuur niet te gewagen, is daar vol van. Te beginnen met den wakkeren Van Maerlant, dien men niet dulden kan, verzetten zich omtrent alle zededichters tegen de weelde, de overdaad en het ongeloof der geestelijken. De *Nieuwe Doctrinael*, voor een paar jaren in de *Oud-Vlaemsche Gedichten* door Jonkhr. Ph. Blommaert uitgegeven, spaart de kerk op geen enkel punt der zeven doodzonden en tien geboden. LE LONG gaf daar een uittreksel van, onder den titel van *Seer gewichtige getuygen der Waarheid of nieuwe bewysen van oude Waarheden tegen 't Pausdom, Alkmaar*, 1762.

Katholieke schrijvers in Duitschland willen daarom van middeleeuwsch didactische gedichten niet weten, en verheffen daarentegen de verdiensten van eenige romantische voortbrengselen uit dat tijdstip, als ware daarin alleen de wijsheid en de poëzij der vorige geslachten te ontdekken. Dat roomschen in Nederland op dit voetspoor voortgaan, en de gedichten van Maerlant slechts met groote verminking onder de oogen hunner lezers brengen laat zich begrijpen. Wat hun niet aanstaat slaan zij over, en zoeken heil en troost in de meer onschuldige, overdrevene en ongemeen langwijlige *chansons de gestes*, zooals van Karel den Groote, koning Arthur en dergelijken. Wat intusschen vreemd is, ook onder protestantsche geleerden vindt men er, die het meer zaakrijke der oude leerdichten over het hoofd zien, en *more germanorum* vol geestdrift zijn voor *Floris en Blanchefleur*.

en gelooven, *dat Luther niet en was een mensche maer een duvele in den habiete van een religieus.*

In waarheid, die toestand was niet houdbaar. De gevangenissen zaten vol, en dagelijks vernam men, dat er, op 's konings last, nogmaals een wederdooper verdronken werd of een kalvinist zou worden opgehangen. Dat alles, zoo het heette, was Gode aangenaam; maar onze eenvoudige voorouders hadden een verhevener begrip van den Allerhoogste en geloofden het niet; en als men dan in onze handelsteden geene schippers en voerlieden, doorgaans Oosterlingen en Franschen, wilden toelaten, tenzij met een bewijs dat zij op Paschen gebiecht hadden, dan werden zelfs de rustigste burgers moeijelijk te besturen.

Al die kwellingen bragten eene ontevredenheid en eene spanning teweeg, welke ieder oogenblik tot oproer kon overslaan, en wat in zulk een geval de adel, de geestelijkheid en de regenten wachten konden, hadden de middeleeuwen geleerd, en stond, met bloedige letters in de jaarboeken van iedere stad.

Vlamingers, Brabanders, Hollanders, Zeeuwen en Friezen, allen vrijheidlievend, aan blinde onderwerping ongewoon, en in het minst niet genegen om zich als slaven te laten behandelen, zijn echter langmoedig van aard. Zij grijpen niet aanstonds naar het geweer, en wenden zich, over hunne bezwaren, bij voorkeur tot de ingestelde magten, tot den heer der plaats, tot den burgemeester, tot den stadhouder van ieder gewest, derhalve tot de aanzienlijken, tot de edelen; en eerst als deze geene uitkomst weten of geene hulp willen verschaffen, ontwaakt de zucht om door te tasten, en de volkswoede wordt een storm, waartegen geen weêrstand baat.

Zoo was het vroeger, zoo zou het andermaal zijn. Voor den oogenblik ontwaarde men nog geen storm; maar de onweêrswolken pakten dreigend zamen, en de edelen, in hunne onderscheidene betrekkingen van leenhouders, burgemeesters, ambachtsheeren of leden der staten, werden dus op allerlei wijze over den dwang der plakaten bemoeijelijkt. Zij zagen zich gedwongen, om het volk te helpen, althans het verlangen van vele duizenden, op eenigzins ernstige wijze, aan de hooge overheid kenbaar te maken.

Willem I keurde dat goed; doch hield zich voorzigtigheidshalve buiten eene regtstreeksche bemoeijing met het werk der edelen, die voor de gemeente zouden spreken.

Graaf Lodewijk, des prinsen broeder, bragt dit voornemen tot rijpheid, en werd daarin bijgestaan door Hendrik van Brederode en Floris van Pallant 1). De eerste bezat Vianen en het slot Batestein, de laatste was graaf van Kuilenburg, en hield een aanzienlijken hofstoet te Brussel. Hier vertoefde insgelijks Philips van Marnix van St. Aldegonde, die te Geneve zijne studiën had voltooid, en eerst onlangs in het vaderland was teruggekomen. Hij blaakte van ijver voor de zaak der hervorming, en verstond zich met Brederode

---

1) *Lodewijk van Nassau, Hendrik van Brederode, Floris van Pallant, Marnix van St. Aldegonde.* Verscheidene belangrijke monographieën, deze hoofdpersonen betreffende, zijn vermeld in ons *Handboek voor de Algemeene Geschiedenis der Nederlanden.* Onder deze geschriften zijn vooral merkwaardig: Mr. M. C. VAN HALL, *Hendrik Graaf van Brederode, medegrondlegger der Nederl. vrijheid,* met het *Antwoord aan* VAN HALL, *door* GROEN VAN PRINSTERER en het *Wederwoord* aan GROEN van VAN HALL.

Dr. G. D. J. SCHOTEL, *Floris I en II van Pallant, Graven van Culemburg.*

en Pallant, die in hunne heerlijkheden reeds protestantsche leeraren hadden toegelaten, en zich nu van zijne pen bedienden. In het zoogenaamde hof van Kuilenburg kwam men, 2 Dec. 1565, tot eene voorloopige afspraak, en voorts, ten huize van Nicol. Hamnes, wapenkoning van het Guldenvlies, tot een bepaald plan. Voor koning en vaderland zou men handelen; men meende het vaderland eene dienst te doen met een hartelijk verbond tegen datgeen, wat onder eene verlichte en edelaardige natie onuitvoerbaar en onmogelijk is. Dit *Compromis*, mondeling aangenomen, was reeds spoedig in schrift gesteld en door velen onderteekend. In de eerste plaats door Karel van Mansveld en den graaf van den Berg, wier voorbeeld ongeveer vierhonderd edelen tot navolging bewoog.

Die heeren, zoo zij zeiden, zouden zich des noods feitelijk verzetten, en zeer zeker, dat zeggen was eene dwaasheid; want zoo bedoelden zij het niet, althans op verre na niet allen. Bij het volk was er echter geen twijfel aan, of men behoorde eene dagelijksche en onlijdbaar geworden tyrannij met veerkracht te weêrstaan.

In die oogenblikken tusschenbeide te treden, en op het intrekken der bloedplakaten aan te dringen, was in ieder geval eene daad van edelmoedigheid, overwaardig meer heilzame vruchten te dragen dan zij gedragen heeft. Wat er volgde, is van algemeene bekendheid. Men hield geheime bijeenkomsten bij den prins van Oranje te Breda, ook te Hoogstraten, waar men het met den graaf van Megen, stadhouder van Gelderland en een der meest ontevredenen, over hetgeen te doen stond niet eens kon worden. De overige edelen kwamen, met overleg van Willem I, tot het ontwerpen

van een verzoekschrift 1), dat zij, door Hendrik van Brederode en graaf Lodewijk geleid, der landvoogdes te Brussel gingen aanbieden, 5 April 1566.

Schimpenderwijze werd men geuzen of bedelaars genoemd, en verkreeg van Margareta slechts een koel, ontwijkend en derhalve ontmoedigend antwoord. Vele edelen waren toen zwak genoeg om aanstonds terug te treden, en zich, bij een tweede verzoekschrift, te verontschuldigen, waardoor de regering, die inmiddels eenige *moderatie* 2) beloofd had, en het voorgevallene aan de uitspraak des konings zou onderwerpen, weder aanstonds eene houding aannam, waarvan slechts zeer weinig toegevendheid kon verwacht worden.

Wat volstrekt geen oproer was, en zelfs gepaard ging met bewijzen van hoog ontzag voor den persoon en de regten des konings, werd er door zijne raadslieden toe gemaakt; want ten hove spotte men met de meest wettige vertegenwoordigers der natie; ook gaf de regering aanleiding om haar in ieder opzigt te wantrouwen; zelfs tergde zij de publieke meening door aanstonds openbare gebeden en processiën te gelasten, *ten einde de catholieke kerk in eenigheid des geloofs te bewaren en te aug-*

1) *Willem I en de verbondene edelen.* De prins wilde in geenen deele den schijn hebben alsof hij in het verbond gemoeid was. In zijne *Apologie* zegt hij echter: »*Je confesse n'avoir trouvé mauvais que la requête fut presentée.*" Dat hij daar geheel buiten zou geweest zijn, zocht GROEN V. PRINSTERER, *Archives*, II. 11—16, te bewijzen. Vergelijk de bijzonderheden bij SCHOTEL, *Floris van Pallant*, 36—39.

2) *Moderatie.* Voor gematigde toepassing verklaarde zich onder anderen de graaf van Megen, toen nog, met velen in de hofpartij, van religiedwang afkeerig; de plannen der edelen om des noods tot feitelijk verzet te komen kon hij echter niet goedkeuren. Zie HOPPERUS, *Mem.* 65, 70.

menteren. Ware er ook anders niets berispelijks in zulk een maatregel, thans, daar men eenig uitzigt op verzachting der plakaten gegeven had, scheen eene verordening, om Gods zegen over het bestaande in te roepen, met de gegeven belofte in weêrspraak te zijn 1).

Een hevig oproer barstte nu in Antwerpen los, en kon door den prins van Oranje, die er aanstonds heen werd gezonden, slechts met veel moeite bedaard worden.

De Geuzen. Hageprekers. Petrus Datheen.

Terwijl het verbond der edelen uiteenviel, waren er eenigen, die met graaf Lodewijk, Brederode en Pallant de hoofden bij elkander staken en als geuzen of bedelaars voor de vrijheid des vaderlands een herkenningsteeken 2) aannamen, uit een penning bestaande, met 's konings beeldtenis aan de eene en een bedelzak aan de andere zijde. Men droeg dit kleinood, aan een rood lint, om den hals, en daarbij een houten drinknapjen aan den hoed of aan het kleed, dat, om echt geus te wezen, asch graauw van kleur moest zijn. Sommigen schoren zich den baard af, en lieten alleen de knevels staan, *à la turquesse*, daarmede uitdrukkende, dat zij liever Turksch, dan Paapsch wilden zijn. De meest ernstigen verbonden zich om het aangevangen werk voort te zetten, en, ondanks den ijver tegen

---

1) *Processiën tot bewaring van het katholiek geloof.* Zie, wat Utrecht betreft, *Buurtspraeck-Boek* 27 April en 18 Mei 1566. Een dezer bevelschriften is afgedrukt bij ROYAARDS, *Gesch. der Hervorming te Utrecht*, bladz. 98.

2) *Leuzen.* De hofpartij en zij, die, zonder omzien, den koning en de katholieke kerk voorstonden, droegen eene afbeelding der Lieve Vrouw van Hal op de borst, eene vinding van Philips van Croy, Heer van Aarschot.

dwangplakaten en inquisitie, den koning getrouw te blijven, *jusqu'à la besace*. Toen deze grondslagen gelegd waren, gingen de voorstanders der volharding ieder huns weegs, en vleiden zich, dat de markgraaf van Bergen en de Heer van Montigny 1), beiden van wege de gouvernante naar Spanje gezonden, eerlang met gunstige berigten zouden terugkeeren.

Brederode en Pallant trokken naar de noordelijke gewesten, en drukten zich in dier voege uit, alsof eene gunstige beschikking des konings ieder oogenblik te wachten ware. Voor de plakaten althans behoefde er geene vrees meer te zijn; want reeds bij voorraad gold de *moderatie* der gouvernante als regel en wet 2).

De geuzen-edelen verstonden dus de woorden van Margareta eenigzins ruimer dan bedoeld werd, en de gemeente hield ze voor eene toestemming van haar verzoek. Zij meende nu den Heer der Heeren naar eigen overtuiging te mogen dienen, loven en danken.

Men ging dus ter preek, en waar dit in de steden nog niet mogelijk was daar toog men naar het open veld, en hoorde,

---

1) *Bergen en Montigny*. De eerste was Johan van Glimes, markgraaf van Bergen, de laatste Floris van Montmorency, heer van Montigny, broeder des graven van Hoorn. Zij moesten 1°. 's konings toestemming verzoeken om tot moderatie der plakaten over te gaan, 2°. eene betere inrigting van den raad van state bewerken.

Over Montigny's verdere lotgevallen, zie men bijzonderheden in de *Origo et Historia*, uitg. van 1619, bladz. 102, uitgave van 1641, bladz. 124; vergelijk de vertaling van GYSIUS.

2) *Moderatie*. Te Kuilenburg waren inmiddels de katholieken in beweging gekomen; zij wilden niet dulden, dat de gasthuiskerk aan de hervormden zou worden afgestaan. Zie SCHOTEL, *Floris I en II van Pallant*, bladz. 39.

met vreugde en opgewondenheid de verklaring van Gods woord. Deze vertroosting, voor het minst, scheen veroorloofd te wezen, en toch tot zoover strekte de moderatie zich niet uit. In het noordelijk aartsbisdom bleek dit reeds zeer spoedig uit den verdubbelden ijver, waarmede Schenk van Tautenburg tegen het verspreiden van protestantsche boeken bleef waken, voorts uit eene vernieuwde afkondiging der decreten van het concilie van Trente, 22 Junij 1566, en eindelijk uit eene aanschrijving der gouvernante om volstrekt geene kettersche predikatiën toe te laten, maar alle vergaderingen van hervormden te verhinderen, 12 Julij 1566 afgekondigd. Reeds meer dan eene maand vroeger was er, op aandrang van den geheimen raad, bepaalde last gegeven tegen kettersche predikanten, die zonder genade, moeten gehangen worden, 3 Junij. Kort daarna stelde de regering van Utrecht de stad als in staat van beleg; want ook van hier waren er enkelen in het verbond der edelen geweest, ook hier danste men op de ballade van het *Patertjen langs den kant*, en beschimpte dus de geestelijkheid. Wat zeer bedenkelijk was, in eene kleine woning op de vischmarkt, waar nu nog een luthersche bijbel in den voorgevel staat afgebeeld, bedreef men abominatiën: daar doopte men pasgeboren ketters, knechtjens en meisjens, en daar zong men *Een vaste burg is onze God.*

Al aanstonds werden er maatregelen genomen, om des noods alle verdere gruwelijkheden het hoofd te bieden, en de stad tegen den moedwil van seditieuse personen te beschermen. Eene burgerwacht trad in dienst, vreemdelingen mogten niet overnachten zonder voorkennis der regering, en zoo er bij ontijden iets voorviel dan zou ieder burger eene lantaarn

hebben uit te hangen of in ongenade der regering vervallen. (3 Aug.)

Elders was het vooral niet beter gesteld; in Vlaanderen, waar de graaf van Egmond het stadhouderschap bekleedde, en de geuzerij veeleer aanmoediging dan tegenstand gevonden had, werd thans een scherper toezigt gehouden.

Petrus Datheen, een der voormalige monniken van Poperingen, en die reeds bij de gereformeerde gemeente te Londen was werkzaam geweest, sprong nogmaals in de bres, en bezielde alle hervormden en hervormingsgezinden met onwederstaanbare kracht 1). Zijne ruwe taal was niet zonder welsprekendheid. Waar de gave van het woord te voeren, wat veeltijds plaats heeft, het hart kan treffen, daar is zij, zonder eenige tegenspraak, de grootste magt, die op de wereld bestaat. Bij Datheen was zij vol gebreken; maar levend, beeldrijk en wegslepend. Sedert zijn vertrek uit Engeland had hij zich in Duitschland opgehouden, en was te Frankfort predikant geweest. Daar men echter met de lutheranen in moeijelijkheden geraakte, werden de kalvinistische sermonen verboden, en de kleine kudde liep uiteen, 1562. Datheen vertaalde toen den heidelbergschen Catechismus, 1563, en kwam, met zijne eerste uitgave der Psalmen, naar de Nederlanden in den eigen oogenblik, dat men hier op velden en in hagen het evangelie begon te verkondigen. Om niet verstoord te worden, of liever om niet zonder verwering te zijn tegen de ordonnantieruiters der gouvernante, ging men gewapend ter preek, en droeg bijzondere zorg voor den leeraar, op wien het, van regeringswege,

1) *Petrus Datheen*. Zie BRANDT, *Historie der Reform.*

voornamelijk gemunt was. Ondanks die voorzorgen, werden er echter vele hageloopers en predikanten in het oefenen hunner godsdienst overvallen, en bekochten het schier altijd met den dood; wat aanleiding gaf dat de *moderatie* der gouvernante eene *moorderatie* genoemd werd.

's Konings Besluit. 1566.

Weldra bleek het den prins van Oranje, dat de zending van Montigny en Bergen, naar alle waarschijnlijkheid, geen gunstig gevolg zou hebben. Hij, Egmond en Hoorn werden te Madrid verdacht gehouden, als zochten zij, onder medewerking van het volk, de regering in verlegenheid te brengen en het beleid der zaken, van den geheimen raad, in den raad van state, waarvan zij leden waren, te doen overgaan. Hoorn ging toen naar zijne landgoederen. Egmond en Oranje wilden zich insgelijks aan het hoofdbestuur onttrekken, doch werden door de gouvernante, die hen nogtans weinig vertrouwde, niet losgelaten. De eerste was in Gent, de laatste in Antwerpen onmisbaar.

De edelen vergaderden middelerwijl te St. Truijen, vanwaar de prins hen meer in zijne nabijheid, op het kasteel van Duffel, deed overkomen. Zoo het heette, beoogde zijne excellentie de verbondenen met den koning te verzoenen; maar wat zeker is, zij besloten vooreerst geene teekenen van leven te geven, en wilden nog vierentwintig dagen wachten. Binnen dien tijd meende men, zou 's konings antwoord ontvangen zijn, en dan kon er naar bevind van zaken gehandeld worden.

Vierentwintig dagen uitstel was eene eeuw voor predikanten met galg en rad bedreigd; en de edelen zochten het derhalve daarheen te wenden, dat men tegen weêrlooze burgers

godsdienstig vergaderd, geene verdere vervolging zou instellen. Vergeefs. 's Konings antwoord, dat nu spoedig volgde, maakte het uitzigt niet ruimer. Wel is waar stond hij toe, om geene buitengewone inquisitie te doen werken; doch het regt der bisschoppen, om onderzoek te doen omtrent de zuiverheid van het geloof, kon niet verkort worden. Men moest vervolgens een plakaat van matiging den koning aanbieden, en, zoo zijn gezag of de religie daarbij in geenen deele verkort werden, zou hij het in overweging nemen en goedkeuren.

Aan de verbondene edelen mogt de gouvernante vergiffenis verleenen.

Doch de zamenkomsten der geuzen, de preken en alle openbare ergernissen moesten met geweld gekeerd worden. Eindelijk beloofde zijne majesteit, dat hij naar Nederland zou overkomen, en verschoof de nieuwe inrigting van den raad van state totdat hij de zaken van meer nabij zou hebben onderzocht. Eene oproeping der staten-generaal, zoo als men der gouvernante, na het vertrek van Bergen en Montigny, had laten voorstellen, mogt volstrekt niet plaatsgrijpen.

Beeldestorm. 1566.

Naauwelijks was des konings besluit eenigermate bekend geraakt, of er ontstond een hevig ongenoegen. Te Kuilenburg, waar de hoofdkerk in protestantsche handen overging, in Holland, waar Pieter Gabriel rondreisde, in Overijssel, waar Jan Arentzen, vroeger uit Alkmaar verdreven, reeds sedert twintig jaren werkzaam was, scheen men zeer neêrslagtig. Men hield echter goeden moed, en ging, om Gode meer te gehoorzamen dan menschen, met alle mogelijke bedaardheid ter preek:

voorzigtigheidshalve met een mes in den zak en door lieden van wapenen vergezeld.

Te Utrecht had men zich verstout om Jan Arentzen te doen overkomen, en liet hem in *Loevenhout*, later in *Floras Bogaert*, en dus onder den rook van het kasteel Vredenburg, eens prediken. Arentzen logeerde bij jufvrouw van Diemen, eene hoogbejaarde en aanzienlijke dame, aan wier geslacht hij door huwelijk vermaagschapt was. Bij die eerste preek, niet zonder overleg met eenige hoofden der volharding gehouden, was de halve stad tegenwoordig. Eene menigte edelen, kanoniken, abten, mannen en vrouwen van allerlei stand, zaten eendragtelijk bijeen, en moesten dat later verantwoorden. Vooreerst liep het zonder eenige moeijelijkheden af, en kort daarna bragten verscheidene gereformeerden, die te 's Gravenhage den predikant Pieter Gabriel gehoord hadden, dien waardigen leeraar met zich mede. Zij hadden hem voor korten tijd *ter leen;* want des zondags moest hij den heidelbergschen Catechismus voor de Amsterdammers, des maandags voor die van Alkmaar verklaren. Daarenboven men wachtte hem aan de Hoornbrug in Zuidholland, waar Rotterdam, Delft en Leiden moesten zamenvloeijen, en eenige duizenden welgestelde lieden de roomsche godsdienst zouden afzweren. Te Utrecht op het slot Vredenburg rookten de brandende lonten bij het geschut. Men wilde zich derhalve in Floras Bogaert niet andermaal wagen, en trok naar Oostbroek, waar het vlakke veld, door een schoonen Julijhemel overwelfd, als van zelf eene gelegenheid aanbood om kerk te houden in geest en in waarheid. Op den 15 Augustus predikte men andermaal in Loevenhout aan de Roode Brug, en ontmoette er, behalve de kruisgemeenten van

Utrecht en Amsterdam, de broeders van Schoonhoven, Vianen, en IJsselstein. Drie dagen later was het des Heeren heilige zondag, en toen weder vergaderden de hervormden buiten de Tolsteegpoort, een ieder met zijn bijbel voor zich en een geweer in de hand.

Reeds onmiddellijk na de eerste godsdienstoefening te Loevenhout had het stadsbestuur in overweging genomen, om de poorten te sluiten, en alzoo alle ketters, die huiswaarts wilden keeren, den pas af te snijden. Maar door zulk eene terging zette men de omliggende kloosters en andere godshuizen op het spel, en voor die bedenking week de overheid terug. Zij schreef aan den prins. De prins antwoordde eerst later.

Meer nog dan Utrecht was Vlaanderen in beweging gekomen. Hier verzamelden zich de gemeenten op meer dan zestig velden en akkers, in het jaargetij van bloemen en veldvruchten, bij uitnemendheid tot godsdienstoefening geschikt. Een kerkgang was tevens een speelreis en versterkte ligchaam en ziel, te meer daar de protestantsche kruisvaarders op hunnen weg steeds voorposten en statiën van medebroeders ontwaarden, allen met hetzelfde oogmerk bezield, en kenbaar aan hunne rustige signalen uit het boek der Psalmen ontleend.

In de preek hoorde men van eendragt en liefde, van Christus, als het eenige fundament waarop men bouwen kan, van God als den eenigen wetgever, wiens ordonnantiën aan geene herzieningen onderhevig waren, en niet zelden van het trentsche concilie, dat van menschelijke wijsheid was uitgegaan, en het vrije geweten zocht te bedwingen. Tegen paapsche superstitie viel meermalen een hard woord; van den koning sprak men met eerbied, maar voegde er doorgaans eene bede bij,

dat God hem wijsheid mogt geven en zijn harte verteederen: want het verstokt en verschroeid en tegen de geloovigen gekeerd was. Vooral smeekte men, dat de plakaten betreffende de predikanten en hageloopers mogten plaats maken voor wijzere wetten, opdat, naast en boven den wereldschen troon van Philips, weldra Gods koningrijk zoude komen, en zijn *wille geschieden, gelijk in den hemel zoo ook op de aarde.* Op het Onze Vader en de preek, volgde dat schoone nagebed, dat bij de protestantsche eeredienst bestendig in gebruik bleef, en *pro re nata* gewijzigd, altijd rijk aan inhoud, geen wettig vorst en geen bedelaar vergeet, dat bovendien zonder eenig sterveling te ontmoedigen alle menschen vertroost, in voorspoed tot nederigheid vermaant en in verdrukking op uitkomst doet rekenen.

Na zulk eene stichting ontvangen te hebben, en zonder op eenigerlei wijze tot gewelddadigheid te zijn aangespoord, trok de kruisgemeente van Iperen, uit eene hagepreek te Hontschoten, weder huiswaarts heen. Zij ergerde zich aan een paar heilige beelden, sedert onheugelijke tijden langs het voetpad geplaatst. Men stelle zich geen werk voor van Cellini, geene Madonnas van Michael Angelo, maar kleine, leelijke, mismaakte en belagchelijk gekostumeerde poppen, hier en daar tegen een muur of in een boom vastgemaakt. Welnu, die platprozaische dingen wierp men af, en beoogde verder geen kwaad. Al pratend en spottend voortgaande, kwam men echter op de gedachte om zich in het bezit te stellen van eene kerk, wat voorzeker van bedenkelijker aard was, maar door predikanten en onderlingen geenszins kon worden afgekeurd. 14 Augustus 1566.

Reeds den eigen avond hadden de mannen van Hontschoten

eene abdij ingenomen, en voor protestantsche behoefte geschikt gemaakt. Zij hadden de autaars en beelden verbroken en het orgel aanstukgeslagen. Dat voorbeeld vond navolging, en gaf schier in alle kerken van Vlaanderen een tooneel van verwoesting. Voordat Egmond, die zich ten hove bevond, weder te Gent kwam, had het katholiek gepeupel de meeste roomsche bedehuizen geplunderd en gaf der geuzerij de schuld 1).

De prins van Oranje, wiens tegenwoordigheid in Antwerpen een waarborg was voor de rust der stad, werd door de gouvernante naar Brussel geroepen, en begaf zich derwaarts op den 18 Augustus. Den volgenden dag hield men te Antwerpen groote processie, en droeg, in dien omgang, het L. Vrouwebeeld rond. Men maakte het kort, en veel vroeger dan naar gewoonte stond de heilige maagd weder op haar voetstuk

---

1) *Beeldestorm in Vlaanderen.* Niet de kruisgemeenten in Vlaanderen, maar het gemeene volk van elke plaats, of zooals VAN METEREN zegt, eenige jongens, leckers, hoeren en boeven pleegden deze gewelddadigheid. *Onder de gereformeerden was er niemand degelijks, die hem dies beroemde ofte die de maniere van het feit geprezen heeft, hoewel zy het gedane werk wel goed achten.* Marnix van St. Aldegonde was dezer meening insgelijks toegedaan, en hechtte zijn zegel aan het gebeurde. Zie TE WATER, *Verbond der Edelen*, I. 383, in de noot.

Zie verder over den Beeldestorm in Vlaanderen L. ROBIJN, *Historie der Ketterijen binnen Audenaerde.* — D. J. VAN DER MEERSCH, *Mémoire justificatif du Magistrat d'Audenaerde sur les troubles arrivés en cette ville en* 1566. PH. DE KEMPENARE, *Vlaemsche Kronijk of Dagregister van al hetgeen gedenkwaerdig voorgevallen is binnen Gent sedert* 15 *Julij* 1566 — 15 *Junij* 1585. B. DE JONGHE, *Ghendtsche Geschiedenissen of Chronijk van de beroerten en ketterijen, binnen en omtrent de stadt van Ghendt sedert* 1566 — 1585. KERVYN DE VOLKAERSBEKE, *Verslag van 't magistraet van Gent, nopens de godsdienstige beroerten aldaer van* 30 *Junij* 1566 — 30 *April* 1567.

in het koor der hoofdkerk. De vreemdheid van 't geval lokte den spotlust uit; niet van protestanten, want die kwamen in geene roomsche kerk; maar eene menigte katholieken, daar ter plaatse aan ruim zooveel oneerbiedigheid gewoon als hunne geloofsgenooten in den Dom te Utrecht, sloegen tot groote dartelheid over. Men vroeg, of Marieken, daarmede het L. Vr. beeld bedoelende, ook bang was, en waarom zij zoo vroeg te huis kwam? Eenige jongens speelden bij den preekstoel, en het hoofd vol hebbende van predikatiën, daar geheel het land mede vervuld was, wilden zij de geuzen nadoen, en begonnen een kettersch sermoon. Een groote lecker, zegt van Meteren, hield de preek; andere knechtjens wierpen hem naar het hoofd; een schipper haalde den spotter naar beneden, en nu ontstond er een gevecht, waaraan de markgraaf, heer Jan van Immerzeele, met zijne sergeanten en hellebaardiers, te pas kwam. Na vele vruchtelooze pogingen om de kerk te doen ontruimen, schoot de gewapende magt echter te kort en moest aftrekken.

Het was zes ure in den avond geworden. Daar de opschudding het onraadzaam maakte, werd er geen lof gezongen. De jongens bleven echter ter kerk, om nog een weinig te knikkeren, de manspersonen, om, in stede van een deftig *magnificat* te hooren, eenige wereldsche liederen aan te heffen.

Op die wijze den tempel ontheiligende, was er slechts een woord noodig en de Lieve Vrouw, die zoo vroeg te huis kwam, lag in stukken. Ongeveer 70 autaren, allen met reliquiën en schatten, sedert de invoering van het christendom verzameld, volgden, en werden het eene na het andere verbrijzeld. Te middernacht was men gereed, en toen trokken de

beeldestormers naar de Minderbroeders, naar St. Clara, St. Jacob, St. Andries, St. Michael, ter Pieter Pots, in den Borcht, ter Faekens, ter Witzusters, ter Zwartzusters, ter Derden orde, ter Nonnen, ten Bogaerden, ten Predikheeren en alom. Toen de dag aan den hemel kwam, was al het gewijde vertrapt, en vroeg men elkander, met groote verbaasdheid, wie die baldadigheid verrigt had? De gereformeerden, meestal rustige en stille burgers, en vergelijkenderwijze slechts een handvol volks, konden het niet zijn; maar deze verbeeldden zich, dat de roomschen hen zouden verdenken. Dat het de katholieken zelven waren, die zoo veel onheil te weegbragten, kon naauwelijks verondersteld worden. Voorzeker, de regtgeloovigen, de goede ingezetenen, de lieden, die voor het concilie van Trente het hoofd nederbogen, waren het niet, en nogtans de gewelddadigheden kwamen van den roomschen kant. De plunderaars waren grootendeels vlaamsche en brabandsche landloopers en lediggangers, vol haat en afgunst tegen de geestelijken, wier vermaningen zij beschimpten, zonder daarom nog eenige genegenheid te gevoelen voor protestantsche godsdienst of protestantsche onderwerping.

Te Antwerpen zag men dat spoedig in, en zij, die het goed meenden met het vaderland, om het even van welke leer, kwamen weldra tegen de plunderaars te zamen. De handdadigen, die gegrepen werden, ontvingen eene welverdiende straf; de overigen ontliepen het, en haalden de abdij van St. Bernard omver, voorzeker tot groote ergernis van opregte en eerlijke katholieken, maar opmerkelijk genoeg zonder veel weërstand der kloosterlingen, voor wie deze aanranding eene verlossing scheen te wezen. Uit eigene

beweging, liepen zij, door de dolzinnige roovers heen, tot de meer kalme partij der gereformeerden over 1).

Zij werden meest allen predikanten, zooals nader blijken zal.

Eerlang kwam de prins weder te Antwerpen, en herstelde de rust. Alle verdere beeldeschennis, zoo mede het achterhouden van geroofde goederen moest aan de galg geboet worden. Den gereformeerden werd daar kennis van gegeven door tusschenkomst van den pensionnaris Jacob Wezenbeke; waarop van hunne zijde een betoog volgde, dat niet opregter en eerlijker had kunnen gesteld worden. »Als eerst dat sy in der waerheydt voor Godt protesteerden, dat het afbreken van de beelden sonder haren wille ende consent geschiedt was, ende dat sy 't niet voor goedt en vonden de maniere soo hetselve, sonder advies der overheidt, had plaets gegrepen, al hadde de groote afgoderije sulx wel verdient, ende dat sy blameerden ende

1) *Beeldestorm in het algemeen. Beeldestorm te Antwerpen. Zie Placcaet des Conincx* (*XXV Aug.* 1566) *om die plunderinghe, pillery enz. van der Kercken, Cloesters ende Godshuizen te verhoeden. Brussel,* 1566. *Discours oft enarratie op die beroovinghe der Catholijcken kercken geschiet door die oude ketteren ende nieuwe Calvinisten door* F. CLAUDIUM DE SAINCTES, *Theologijn tot Parijs. — Leuven,* 1567. *Korte verhandelinge van de Beeldstormery geschied binnen deze Nederlanden, als Brabant, Vlaenderen, Hollant ende Selant ende in 't lant van Ludik tot een eeuwige gedachtenisse der nakomelingen, Goedgekeurt by* M. N. KUNERUS, *pastoor binnen Loven in 't jaer* 1576. *Chronijcke van Antwerpen, vervattende alle de beeldstormeryen, enz.*

Bij de algemeene ingenomenheid tegen beelden, schreef de utrechtsche aartsbisschop zijne hierboven bladz. 28 opgegeven verhandeling. Een lutheraan gaf tenzelfden tijde: *Sterke Bewysinge dat men wel mach gedenk — ende getuychenisse beelden, maer egeen omme die aen te bidden hebben.* Breda, 1566.

detesteerden de diefte, roovinge ende andere insolentiën, die daer na gevolght waren."

Verder: »Dat de predikanten in hare sermoenen souden vermanen, als zy alrede gedaen hadden, dat men 't gestolene in der heeren handen weder souden brengen." Nog volgde: »Dat zij gereed waren zich tegen alle geweldenarijen ter beschikking te stellen van de regering, *dat zy beschouden de heeren van de wet te wezen haren magistraet van God ingestelt, ende dat sy daerom verbonden waren haer gehoorzaem te wezen nae Gods woord*, enz.

De protestanten voegden daar een verzoek bij, om eenige kerken, aangezien zij zich in burgerhuizen moesten behelpen. De regering maakte nogtans zwarigheid om gewijde plaatsen aan hen over te doen, maar belemmerde geene godsdienstige zamenkomst; zelfs de predikant van het Kiel, die naar de confessie van Augsburg predikte, mogt, om bijzondere redenen, van St. Joris gebruikmaken.

Elders in Braband, zooals te Mechelen, Lier, 's Hertogenbosch, Breda en Bergen op Zoom, werden insgelijks de beelden verbroken. Te Valenciennes, Doornik en in enkele waalsche dorpen was dit mede het geval; overigens leden Henegouwen, Namen en Luxemburg geen last; maar uit Luik kwamen er dringende brieven van den bisschop, zich beklagende over de geuzen, die te Maastricht en in de omstreken reeds preekten 1).

Te Venlo, Roermond, Nijmegen, Arnhem, Harderwijk ver-

1) *Preken te Maastricht enz.* Zie de brieven van Gerard van Groesbeek, bisschop van Luik, in GACHARD, *Analecta*, III. 174.

nielde men zooveel beelden als men kon magtig worden. In Kampen, Zwolle, Deventer, Groningen en Leeuwarden bleef men mede niet achter. Op vele plaatsen, waar men den storm zag aankomen, nam de overheid hare maatregelen, en liet de meestgehate voorwerpen uit de kerken wegnemen. Daar, waar men alleen met katholieken te doen had, was dat voldoende; maar elders, zooals bij voorbeeld te Middelburg, baatte het weinig dat de bisschop de autaren deed bedekken, men verlangde meer, of liever men wilde het anders. Met de roomschen wenschte een ieder zich te verdragen; men begeerde hun geene godsdienst op te dringen; doch, onder voorwaarde, dat de gereformeerden eene kerk kregen en 21 personen, om religiezaken gevangen genomen, terstond wierden losgelaten.

Te Delft namen de zaken omtrent denzelfden loop. De magistraat bragt de beelden buiten het oog der menigte. Het gemeen wilde tevens de autaren hebben neêrgeworpen, en de gereformeerden, van die beweging partij trekkende, vestigden zich in het klooster der Minderbroeders 1). Toen zij een tempel hadden, vonden zij spoedig een vasten voorganger in de leer, en beriepen, als zoodanig den eerzamen, wijzen en discreten Thomas van Thielt, een der monniken van St. Bernard bij Antwerpen, van wie alrede gesproken is 2).

---

1) Zie *Delfsche Broertgens-kermis*, in de *Beschrijving van Delft*. fol. 345.

2) *Thomas van Thielt*. Zie zijne apologie getiteld: *Th. van Thielt, Seyndbrief aan N. N. synen goeden Heeren ende Vrienden, warinne die oorsaecken ende waeromme hy uyt den pausdom vertrocken ende d'abdye van Sinte Bernaerts buiten Antwerpen verlaten heeft, verhaelt worden, ende syner ende der waerheyt vianden valschen achterclap beantwoort wordt*. 1568. 12°.

Te 's Gravenhage, Dordrecht, Haarlem, Rotterdam en Gouda 1) werden de beelden afgedaan, bij overleg met de regering. Die van de gereformeerde religie, hoewel zij steeds tegen Rome geijverd hadden, namen weinig deel aan de beroerten, maar prezen nogtans de verkregen uitkomst, die zij voor een wonderwerk hielden, waarin Gods wegen zich duidelijk vertoonden.

---

1) *St. Janskerk te Gouda.* Deze bleef in 1566 gespaard en verdient bijzondere opmerking. Zie vooral C. KRAMM, *De Goudsche Glazen*, 1853. Men meent algemeen, en ook de heer Kram zegt, dat de geschenken van kerkglazen te dezer plaatse inzonderheid strekken moesten, als een bewijs van tevredenheid door vorstelijke gevers, over het gedrag der Gouwenaars, aan den dag gelegd. Door niet in de algemeene woede der beeldstormers te deelen, zouden zij deze onderscheidingen verworven hebben. Letten wij evenwel op de datums der hier bedoelde vereeringen, zooals op de glazen der bisschoppen George en Robert, N°. 15 en 14, op die van Philips II, N°. 7, van den prins van Ligne, N°. 24, van Margareta van Parma, N°. 23, dan zijn zij allen vóór en niet na den beeldestorm gegeven. Vóór 1566 zijn mede de glazen, van kapittels, kanoniken of abten afkomstig, zooals N°. 16, 17, 10, 13, 5, 11 en 12, aan de kerk gekomen. In eenigzins later tijd ontving men, met uitzondering van den Holofernes, door Joan hertog van Aarschot vereerd, geene andere geschenken dan van zeer gereformeerde steden en gilden, en allen zonder eenige toespeling op het toen reeds afgeschafte geloof. De eenige kerkramen, die eene bijzondere betrekking hebben tot den beeldestorm, zijn N°. 8 en 22. Het eerste, op last van hertog Erick van Brunswijk, in 1566 vervaardigd, kan alleen een bewijs wezen van vorstelijke tevredenheid over het behoud der oude godsdienst, en stelt, zeker wel zinspelende op de gebeurtenissen van den dag, den tempelroof van Heliodorus voor. Het laatstgenoemde is dat van Willem I, die, op de waarschuwing, in het geschenk van een zijner vijanden uitgedrukt, den beeldestorm eenigermate verontschuldigt. Althans, zoo het glas van Erick moet te kennen geven »Gij zult geene kerken schenden" dan zegt dat van Oranje »Gij moogt van Gods huis geen winkel maken", want Jesus dreef koopers en verkoopers uit den tempel. Dat hoogstmerkwaardig kunststuk dagteekent van 1567, en schijnt vervaardigd te zijn kort voor 's prinsen vertrek naar Duitschland.

In Utrecht heerschte dezelfde overtuiging, doch daar althans hadden verscheidene protestanten een groot aandeel in de volksbeweging. Velen hunner beschouwen zich als werktuigen in de hand der voorzienigheid, en handelden met groote bedaardheid en overleg. Naar hun inzien waren de gebeurtenissen in Vlaanderen, Braband en Antwerpen eene noodzakelijke les voor alle geestelijke en wereldlijke overheden. Reeds te lang had men ons Goden gegeven van hout en steen, en, daar de roomschen zelven hiertegen opkwamen, meenden zij dubbel in hun regt te zijn met insgelijks eene kerk te verlangen. Jacob Cosijns en Dirk Cather stelden zich op den voorgrond, en vroegen, aan de drie staten van het Sticht, eene behoorlijke voorziening in hunne behoefte.

De regering zocht uitvlugten, deed halve beloften, hield in het allerminst geen woord, en misleidde de gereformeerden. Toen meende men, dat het tijd was om met meer nadruk te spreken, en liet de roomschen, aan hun eigen godsdienst vervreemd, in de Buurt- en Predikheeren-kerken een paar beelden verbrijzelen en eenige biechtstoelen op het vuur werpen. De protestanten, die daarbij stonden en voor klein geld meester konden worden van alles, zorgden dat er niet gestolen werd. Zij bragten alle voorwerpen van waarde, *seeckere juweelen, die sy aldaer gevonden hadden ende de kercken goederen*, *op den raethuyse in burgemeesters handen* 1).

Er is geen twijfel aan, of zeer hoog geplaatste personen,

---

1) *Beeldestorm te Utrecht.* BOR. I. *Utrechtsch Tijdschrift*, VIII. 124. Brieven van VIGLIUS aan Joh. Bruhesen, die zeer wankelmoedig werd, bij DODT, *Archief*, I. 294 en verv.

Jonkhr. Johan van Renesse, heer van Wulven, Willem van Zuylen van Nyevelt en Adriaan de Waal van Vronestein zaten daar achter. Toen het tijd was, bewerkten zij een concordaat tusschen schout, burgemeesteren, schepenen, raden der stad, den kapitein van het Vredenburg en de staten der provincie ter eenre, en Jacob Cosijns met Dirk Cather ter andere zijde. Men kwam overeen, dat er niet verder zou gestormd worden; wederkeerig moest den Predikheeren en den Minderbroeders het zwijgen worden opgelegd. Geen bedelmonnik mogt meer op den kansel komen, noch in zijn klooster, noch daarbuiten.

De gereformeerden verkregen de St. Jacobskerk en zouden een tweede bedehuis bekomen, indien dat noodig was. Zij verbonden zich daarentegen om de orgels ongeschonden te laten staan. Beide partijen moesten de wapenen neêrleggen. In de kerk of daarbuiten zou de een den ander niet beleedigen, maar vrijheid hebben om zijne religie met goede redenen te verdedigen.

Eindelijk, men moest terstond eene galg op de Neude zetten, en daarmede kort regt doen aan allen, die tegen deze overeenkomst het een of ander ondernamen. 26 Aug. 1566.

Reactie. — Gevolgen van den Beeldestorm. 1566.

Te Brussel werd de beeldestorm door de burgerij verhinderd, maar de houding der gewapende gilden, de zeer uiteenloopende meeningen van hooge staatspersonen, die de gouvernante omringden, en de velerlei ongunstige berigten, der regering ieder oogenblik toegezonden,

bragten ten hove een schrik teweeg aan radeloosheid grenzende.

Margareta wilde vertrekken en den zetel des bestuurs naar Bergen overbrengen. Het volk bewaakte echter de poorten, en volgde daarmede de wenken van Oranje, Egmond, Hoorn en Hoogstraten, die in zoover de vorstin gevangen hielden, ten einde haar, wat in het midden eener uitsluitend katholieke provincie, zooals Henegouwen, niet uitvoerbaar ware geweest, tot eenige toegevendheid te bewegen.

Die staatslist gelukte. Men had het volk met de gouvernante, de gouvernante met het volk in toom, en beiden moesten toegeven. De ontevredenen konden, onder voorwendsel van de protestanten te gerieven, geene kerken schenden, en de regering kon geen verdrag weigeren met de kleine minderheid der verbondene edelen, die bij voortduring op vrijheid van Godsdienst bleef aandringen. De raad van state werkte dat in de hand. De geheimen raad, Viglius in de eerste plaats, zag gereedelijk in dat 's konings bewind verschalkt was; doch behalve de voorgeslagen bemiddeling bleef er geene uitkomst over. Oranje, Egmond, Hoorn, Hachicourt en Assonville werden derhalve belast met het treffen van een vergelijk tusschen zijner majesteits regering en Lodewijk van Nassau, het hoofd der verbondenen.

Ofschoon zeer tegen haren wil, trad de gouvernante in de overeenkomst, en gaf eenig uitzigt op het bijeenroepen der staten-generaal; zij verleende vergiffenis aan de edelen voor hetgeen er gebeurd was, en beloofde alle vervolging te doen ophouden: zij stond toe, dat er gepreekt wierd ter plaatse waar men dat vroeger deed, onder voorwaarde

dat men haar behulpzaam zij om het elders te verhinderen 1).

Voor de gereformeerden was dit eene kleine verademing, doch in geenen deele een triumf. Wel verre van geholpen te worden, werden zij veeleer losgelaten, en voor de gouvernante bleef het eene groote ergernis dat zij de godsdienstige bijeenkomsten der ketters, althans op sommige plaatsen, moest gedogen. Tot die plaatsen behoorde Utrecht niet. Eene gereformeerde kerk in het midden der stad, en eene galg op de Neude ten afschrik van allen, die tegen vrije godsdienstoefening gezind waren, kon met regt beschouwd worden als eene dier nieuwigheden, waarmede de gouvernante geen genoegen had genomen. Het verdrag van 26 Augustus werd derhalve ten hove, dat is in den geheimen raad, verworpen, en keerde, met eene scherpe vermaning, naar Utrecht terug.

De gereformeerden moesten de Jacobikerk ontruimen.

Alle gereformeerde bijeenkomsten werden verboden.

De stad zou 500 krijgslieden in dienst nemen om de rust te verzekeren 2).

Elders werden soortgelijke maatregelen beproefd; de beste te Antwerpen, waar de gewijde kerken, onder bemiddeling van den prins van Oranje, aan de katholieken terugkwamen, maar de waalsche en nederlandsche gereformeerden, benevens die van de augsburgsche confessie, evenwel eene geschikte gelegenheid verwierven om God haar hunne overtuiging te

---

1) *Verdrag met Margareta*, 23 *Aug*. 1566. Zie VAN METEREN op het jaar, en verder, over de ontevredenheid van Margareta, hare briefwisseling met den bisschop van Luik, bij GACHARD, *Analectes*, I.

2) *Reactie te Utrecht*. Zie *Buurtspraak-Boek* op 6 en 20 Sept. 1566.

dienen 1). In zijne overige stadhouderschappen zocht de prins insgelijks door bedaard overleg de rust te bewaren, en strafte de beeldebrekers overeenkomstig de wet. In Gelderland hield de graaf van Megen strenge justitie. Egmond niet minder in Vlaanderen, zoodat er wel is waar eenige protestantsche kerken geduld werden, doch geenszins op al die plaatsen, waar vroeger gepreekt was, zooals nogtans de overeenkomst luidde. Daarenboven Jan Casembroot, heer van Backerzele en secretaris des graven van Egmond, verwarde wel eens protestanten met plunderaars, en mishandelde de eersten voor het kwaad, dat de laatsten gedaan hadden. Zoo onder anderen overviel hij eene vergadering van weerlooze gereformeerden bij Geerartsbergen, en sloeg er dadelijk op in. Een twaalftal bleef dood op de plaats; de vijftig overigen werden gevangen genomen. Van deze hing hij er 22 op, en stelde het grootste deel der overrompelden eerst na eene strenge geeseling op vrije voeten.

Inmiddels bleef Hendrik van Brederode, hij moge dan voor het overige geen edelman geweest zijn zonder smet, of zwakheid, voor zijne overtuiging ijveren en den strijd volhouden. Hij versterkte zijn slot te Vianen, en bragt een vliegend leger ter been, dat veel zorg baarde, en waarmede hij Utrecht, hem als burggraaf bijzonder genegen 2), te hulp wilde komen. 2 Oct. 1566.

Op Brederode steunende, verkloekten zich de utrechtsche gereformeerden en vroegen, tegen den naderenden winter, weder eene kerk binnen de stad. Men vreesde voor nieuwe opschud-

---

1) *Accoord met de protestanten te Antwerpen.* Zie BOR, I. 98.

2) *Utrecht door Brederode bedreigd.* BOR I. 295. MATTHAEUS, *De Fundat.* 225. VAN BOLHUIS, *Kasteel Vredenburg*, 83.

ding en zocht dus raad bij den prins-stadhouder, die aanstonds de kerken, kloosters en godshuizen in zijne *sauvegarde* nam, en de regering gelastte zich in allen opzigte aan het accoord te houden tusschen de gouvernante en de edelen gesloten: derhalve binnen de stad geene prediking toe te laten en buiten de muren geene prediking te verhinderen. 4 Oct. 1).

Veertien dagen later kwam de prins met 260 ordonnantie-ruiters naar Utrecht, zijn intrek nemende op het kasteel, om voorts, evenals te Antwerpen, de partijen te hooren, te vermanen en beide op eene spoedige eindschikking, van 's koningswege, te doen hopen 2).

De prins, zooals hij gewoon was, begon zijne onderhandelingen met een maaltijd, waarop de voornaamste geestelijke en wereldlijke heeren genoodigd werden, die echter tot geen besluit konden komen. Dat er intusschen voor de protestanten aan geen voordeelig accoord te denken viel, bleek spoedig; want daartoe was hunne partij te zwak, de katholieke partij te sterk.

Vrijheid van godsdienst, binnen de muren der stad, viel niet te verwerven; de bisschop, de kanoniken, de vroedschap, mogten zulk een gruwel niet toelaten. Wat zou er van worden, als de geuzen weder in de Buurtkerk kwamen, en met goede christenen gelijkgesteld onverhinderd het hoofd konden opbeuren? Nog grooter, dan het verschil tusschen een blanke en een zwarte, in de oogen van een slavenhaalder, was naar de meening der utrechtsche geestelijken het onderscheid tus-

---

1) *Bevelen van den Prins.* Zie *Buurtspraak-Boek der stad Utrecht,* 7 *Oct.* 1566. ROYAARDS, *Gesch. der Herv. Kerk te Utrecht.* 103.

2) *De Prins te Utrecht.* Zie BEAUFORT, *Leven van Willem I.* D. I. 532.

schen een roomsche en een gereformeerde. De eerste kon een engel Gods genoemd worden, en was althans voor de eeuwige gelukzaligheid bestemd, de laatste had van den mensch slechts de uiterlijke gedaante, maar een hart, dat niet deugde en eene ziel door den satan bezeten, alleen tot boosheid geschikt.

Tegen zulke opvattingen viel weinig in te brengen. De tijd moest daar eerst over henengaan. Al wat de prins doen kon, bestond vooreerst in het handhaven zijner bevelen van den 4 Oct. Eene schikking 1), op deze grondslagen ontworpen, en vervolgens aan de goedkeuring van het provinciale hof, van de staten en de stedelijke overheid onderworpen, vond geen bijval, zoodat de prins acte moest vragen van dit verzet, en zich, over de onverdraagzame en daardoor gevaarlijke streving der utrechtsche overheden, bij Margareta beklaagde.

De gouvernante nam met het verdrag des prinsen allezins genoegen. Zij vond het redelijk, dat de protestanten en hunne leeraars in de stad konden blijven, en op het platte land ter preek zouden gaan. Zij billijkte het evenzeer, dat de eene partij de andere niet zou mogen kwellen, en beide zich voortaan onthouden moesten *van schadelijke schimpige woorden, injurien of investiven.* Het aldus goedgekeurde opstel kwam naar Utrecht terug, en werd, met het zegel van den hove bekrachtigd, als een stadhouderlijk plakaat den 25 Nov. 1566 aan den volke bekendgemaakt.

Intusschen hadden de gereformeerden den goeden uitslag

---

1) *Regeling der protest. eeredienst te Utrecht.* Zie BOR, I. 106 en 290. II. 75.

niet afgewacht, en waren op eigen gezag weder naar buiten geloopen, om, bij de Katharijne-poort, hunne godsdienst waar te nemen. Zoo ontijdig als dat plaats had, kon het schier niet anders, of door dezen vromen ijver moesten zij hunne zaak bederven. De prins-stadhouder zond derhalve een bode uit het slot, en deed den broederen waarschuwen. Vergeefs. Zij sloegen die vermaning in den wind, en bleven rustig zitten. Een tweede aanzoek, om de beslissing der gouvernante niet vooruit te loopen, en zich op de overheid te verlaten, ging vergezeld van eenige kanonschoten uit de zuider batterij, en voor die beweegredenen gaf de gemeente het op. Zij eindigde met een nagebed, dat ongemeen kort was.

In de nabetrachting zeide men, dat zijne excellentie het beter meende dan wel scheen, en slechts *pro forma* op de geuzen geschoten had.

Zooals nu de zaken geregeld waren, konden de gereformeerden eindelijk preken; maar zij verstonden dat in den ruimsten zin, en meenden, hier en elders, dat het vrije onderzoek des bijbels en de openlijke verklaring van Gods woord tevens regt gaven op de bediening der sacramenten, volgens de leer van Kalvijn. Zij beschouwden zich als eene erkende secte, vooreerst nog minder geëerd en ontzien, maar nogtans naast de roomschen, en zoo goed als deze.

De gouvernante begreep dat eenigzins anders, en ontwikkelde hare denkbeelden in een brief aan het stedelijk bestuur, die nu, op naam van den prins, door de plaatselijke regering werd aangeplakt, en waarbij de vergunning om God te dienen naar overtuiging tot *simpele predikatien* bepaald werd, verbiedende alzoo doop en avondmaal, inzegening van het huwelijk,

synoden, consistorien, scholen, inzameling van penningen, benevens meer andere onverdragelijke abuizen 1).

---

1) *Brief van de Landvoogdes Margaretha over de voortdurende predikatien der Onroomschen. 4 December, 1566.*

Mijn Heren die Prince van Orangien, Grave van Nassauw, etc. stadthouder Generael van Hollant, Zeelant ende Utrecht, ende voerts Schout Burgemeesteren ende Schepenen der stadt van Utrecht, doen te wetene van Coninklyker Majesteits wegen, ons alre Genadichste Heren, dat Schout Burgermrn. ende regierders der stadt van Utrecht, seker besloten missive ontfangen hebben van de Hoicheyt van de Hertoginne van Parma ende Plaisance etc. Regente ende Gouvernante etc. onse Genedichste Vrouwe, in date den vierden dach van Decembris verleden, inhoudende van woirde te woirde so hier nae volcht:

Marguerite, by der gratie Gods, hertoginne van Parma ende van Plaisance, Regente ende Gouvernante.

Lieve Beminde. Wy zijn onderricht dat de ministers ende Predicanten van dese nyewe secten, dagelicx hen vervorderen allerande exercitie van huere religien te doene, ende dat onder tdexel van dese voerleden daegen nyet kunnen ordene stellen op de prekingen, die in vele ende versceyden orter ende plaetsen van dese landen met stocken ende wapenen ghedaen wierden; wy noitshalven gedrongen hadden geweest te verclaren, dat soe verre tvolck hen verdroughe de voers. wapenen te dragen, hem houden sonder enich ongeregeltheyt oft scandael te doene oft voorts te stellen, wy op ende tegens denselven gaende, comende ende wederkerende van de voirsz. prekinge, ten plaetsen daer deselve als doen mitter daet geschieden, gheen gewelt of foeytelyke wegen en souden doen gebruycken, mits onderhoudende nochtans van hueren weghen de conditien voorsz. ende andere alsdoen oick verclaert. Ende hoewel hetzelffde all kennelicken ende notoir is, ende dat onder woort *prekinghe* anders nyet verstaen en can worden dan *simpele predicatien* ende verclaringen van de woirde ende gheen andere exercitie van dese nywe religien, nochtans om 't misbruyck ende abuys van de voirs. ministers ende predicanten, hen vervoerderende allerley exercitie, als doopselen, huwelicken, hun nachtmalen, consistorien, synode, scholen, collectatie van penningen, ende meer andere onverdraechlicke abuysen te doene ende houden. Soe hebben wy u 't gene wes voors. is wel willen laten weten, ten eynde dat ghy onse meyninghe

De prins vertrok naar Amsterdam 1). Te Antwerpen had hij Anthonie van Lalaing, graaf van Hoogstraten, als zijn plaatsbe-

ende wille deshalven hen te kennen zoudt gheven, daervan wy u preadviseren ende verwittighen, opdat ghy egheen onschult oft excusatie en soudt kunnen nemen op 't gene, dat wy geconsenteert hadden den geconfedereerde Edelmannen, de voors. prekinge angaende verclaert te worden. Lasten ende bevelen u van weghen ons heren des Coninex, dat ghy by alle mogelicke wegen ende middelen daerinne versiet sulcke hynderlicke anslagen ende voornemen van de voors. ministers, predicanten ende sectarissen te beletten, gelijck ghy hier namaels zijnder Majesteit daervan sullen willen verantwoorden, dewelcke zeer qualicken nemen sal, indien ghy u hierinne nyet en quyt ende uw debvoir doet, beginnende eerst remedie te stellen aen de zwaerste ende onverdrachelicste abuysen ende ongeregeltheden, ende voorts tselve remedie continuerende aen andere mindere abuysen, successivelijk ende metter tijt.

Ende belangende de voors. prekinghe ordonneren wy u insgelijcx van wegen zijnder voors. Majesteit goede ende surchfuldige toesicht te nemen, dat tvoirs. accoordt geenszins geexcedeert en worde, te wetene dat deselve prekinghen sonder stocken off wapenen, oick sonder beroerte, ongeregeltheyt ende schandael gedaen, noch dat aldaer ghene seditieuse dinghen gepredickt en worden, dat de kercken ende cloesters den geestelicken ende religieusen gerestitueert worden. Dat den Godlicken dienst, die administratien van de sacramenten, die catholijcxsche sermoenen ende alle exercitien van de oude religien, behoorlicken, vrylicken ende sonder enich letsel gedaen worden.

Ende voor so veel als u angaet, dat ghy den pastoors, predicanten, goede schoolmeesters ende alle andere catholijcxsche personen met alle uwe cracht ende moegelickheyt favoriseert ende assisteert. Desgelijcx is van node, dat ghy met woorden ende met wercken, u voer sulcx draecht ende betoont, om den volcke goet exempel te geven, opdat een ygelick weten ende verstaen mach, dat deze religie onsen here God ende den

1) *Toestand van Amsterdam*, zie P. SCHELTEMA, *Resolutien der Amsterdamsche Vroedschap, bij den aanvang der openbare prediking der Hervormden te Amsterdam*, in de *Berigten van het Hist. Genootschap te Utrecht. IV. D. 2. St.*, zeer belangrijk en loopende van 5 Julij 1566 tot 26 Febr. 1567.

kleeder achtergelaten; doch naauwelijks was zijne excellentie over de rivieren, of de plunderaars staken weder het hoofd

---

coninck alleen angenaem, ende dat de zalicheyt derselven ende de gemeene ruste daerinne gelegen is, doende alle neerslicheyt om tvolk by goede middelen, vermaninghen, onderwysingen ende persuasien van huere dwalingen te trecken, zoe vele alst u mogelick wesen zal, hen verclarende dat tzelve zijnder voors. Majesteyt zeer angenaem wesen zal, dewelcke eerlang herwerts over commen ende elcx wercken bekennen sall.

Ende soe verre yemant hem vervorde den voors. catholijcxsche personen enich letsel, quellinge, moeyte ofte ongerieff aen te doene, off tegens tvoors. accord yet voerts te stellen off attempteren, ordonneren wy u deselve straffelicken ende rigoureuselicken, by weghe van justitie ende van feyte indien des noot zy te punieren ende corrigeren, daerinne wy u bystandt ende assistentie doen sallen, ende by den gouverneurs van den lande doen bystaen ende assisteren.

Ende opdat tgene was voers. is beter ende lichtelicker volbracht ende geexecuteert zoude mogen worden, ordineren wy u insgelijcx alle neerslicheyt te doene om ordene te stellen, dat gheen vreemde ministers off predicanten, ballinghen, verlopen monnicken oft apostaten, dewelcke gemeynlicken ende ordinairlicken seditieulx ende verstoerders van de gemeyne ruste zijn, binnen der stadt Utrecht nyet en hanteren, frequenteren off verkeeren, ende datter nyet en geschiede off angestelt en wort twelck oproerich, seditieulx, schandaleux off tegens de gemeyne welvaert soude mogen wesen. Ende namentlick dat aldaer egeen nachtmael na de secte off op de maniere van Calvinus gecelebreert, noch oeck enighe impositie exactie off contributie opt volck, tzy gewillichlicken off andersins opgebuert off gelicht en worde, gemerckt dat zijnder Majesteit toebehoort te versien, dat zijn volck by sulcke listen ende bedroch nyet verarmt off verschat en worde, zoo oeck nyet geoerloft en is, sonder wete, oirloff ende consent derselver Majesteyt op zyne ondersaten enich gelt te stellen, heffen off lichten, tzy willichlicken off andersins. Ende des en wilt in genen gebreke wesen ons terstont tadverteren van der ordene ende provisie die ghy hierinne gestelt sult hebben, om aen sijnder Majesteit daer van te mogen verantwoerden. Lieve Beminde, onse here God sy met u. Geschreven te Bruyssele den 4 dach van December 1566. Ende was onderteyckent Margareta. Ende noch stont geteyckent beneden aldus: D. Overlope. Buiten opte missive stont geschreven aldus: Onse lieven

op, en wilden andermaal naar de L. Vr. kerk, die op nieuw van beelden en autaren voorzien was. Hoogstraten stelde zich krachtig daartegen, en spaarde de boosdoeners niet. 1)

De gereformeerden bewezen nogmaals, dat zij aan het voorgevallene geen deel hadden, maar verlangden tevens, dat de luitenant-gouverneur zich een weinig zou matigen, aangezien het geloof, zoo zij zeiden, eene gave Gods was, en door geweldige maatregelen niet kon gegeven worden; integendeel, al die zware strafoefeningen verbitterden de gemoederen en geleidden tot *libertijnschap*. Zij verzochten derhalve vrijheid van religie, en beloofden 30 tonnen gouds, indien zijne majesteit tot zulk eene schikking wilde overgaan.

Men spotte met die aanbieding en meende, dat de antwerpsche protestanten, om buitenslands belangstelling op te wekken, zich aan grootspraak schuldig maakten. In allen geval,

---

beminden den Schout, Burgemeesters ende regierders der stadt Utrecht. Ende alsoe dan die regierders dezer stadt, mitsgaders alle geestelicken en de weerlicken personen nyemants vuytgesundert, belast ende geordonneert wort, elcx int zijn, den inhoude van de voers. missive te achtervolgen ende volbrengen, opte straffinge daerinne begrepen; gebieden daeromme een yegelicken dat elcx int zijn volcommen ende volbrengen tinhouden van de missive voers. ende daertegens in woerden ende wercken nyet en attemteren noch angrypen, so men tegens d'overtreders by justitie scerpelicken procederen zall na behoren.

1) *Hoogstraten.* Anthonie van Lalaing, graaf van Hoogstraten, stond in naauwe verbindtenis met den prins en moest eerlang het land ruimen. Zie SCHELTEMA, *Staatkundig Nederland*, en beter, de *Défense*, enz. bij BOR, *Bijlagen*, I. 17—43. Zie vooral: *La Défense de Messire Antoine de Lalaing, Comte de Hoochstraten, etc.; augmentée de la correspondance inédite du Comte de Hoochstraten avec Marguerite de Parme, lors de sa mission à Anvers et d'une Notice biographique sur ce Seigneur. Mons*, 1838. 8°.

hun toestand was drukkend; Egmond, Mansfeld, Megen, Aremberg, Berlaimont, Rassinghien, de burggraaf van Gent en anderen, die hun vroeger genegen waren, deden thans een nieuwen eed aan den koning, en zagen den president Viglius naar de oogen. Nog meer. Op hoog bevel werd er krijgsvolk verzameld, dat, onder den schijn van de beeldestormers te moeten bedwingen, tegen de hervormden bestemd was, en deels naar Friesland en Groningen, deels naar Valenciennes, vertrok.

Te 's Hertogensch, waar Herman de Ruiter en de overste Antonie van Bombergen, met hulp van Brederode, voor de protestanten meenden vol te houden, triomfeerden de wapenen des konings. De gereformeerden moesten zich door de vlugt redden. Brederode week. Evenals de prins van Oranje had hij den nieuwen eed afgeslagen, en wilde zich te Brussel komen verantwoorden. Hij werd echter niet toegelaten en zocht toen de gouvernante, door een tweede verzoekschrift, van zijne goede bedoelingen te overtuigen 1). Ook de prins was weder te Antwerpen, (febr.,) waar hij, op duitsche hulp vertrouwende, de kalvinisten met de lutheranen wilde verbroederen en tot meer eensgezindheid zocht aan te sporen. Hij beraamde tevens een feitelijken weêrstand op verscheidene punten des lands, en dacht Utrecht en Amsterdam door Brederode te doen bezetten.

De toeleg op Utrecht mislukte geheel. Met veel zorgen hadden de protestanten er den winter van 66—67 doorgebragt, en reikhalsden naar den prins of naar Brederode. Doch naauwe-

1) *Verzoekschrift van Brederode.* Zie TE WATER, *Verbond der Edelen*, IV. 254, 256, 268.

lijks had het leger van Megen Noord-Braband bedwongen, of de graaf kwam met eenige vendels naar Utrecht, en nu was het uit met bijbels en confessiën, nu moesten de *Belijdenissen* van Guido de Bres 1) verbrand worden, en viel er aan godsdienstoefening in Floras Bogaert niet meer te denken. 27 Febr. 1567.

Van Megen, ofschoon altijd vergezeld van zijne concubine, gedroeg zich ongemeen regtzinnig. De regering van Utrecht meende dus niet beter te kunnen doen, dan dat voorbeeld te volgen, en hield zich schrikbarend orthodox. Zij dwong de gereformeerden, om hunne kinderen, die, sedert het verbod van kettersche sacramentsbediening, ongedoopt waren gebleven, in de katholieke kerken te laten kerstenen. De magistraat wilde nog meer genoegen geven aan zijne en hare excellentie, den tijdelijken gouverneur en de gouvernante, en gelastte, dat men nu vooral de ingetreden vastendagen behoorlijk zou onderhouden; bijzonder door geen vleesch te verkoopen, rond te dragen en veel min te eten; item, geen hoenders, capoenen, venezoen of gevogelte te gebruiken, tenzij met consent van den pastoor, voor zoover deze een man was van eer en niet suspect 2).

Te Amsterdam, waar eenigzins ruimer vrijheden verkregen waren dan te Utrecht, vreesde men naar denzelfden maatstaf te zullen behandeld worden, en maakte zich tot tegenweer gereed. De vroedschap zag daar gevaar in en nam, tot

---

1) *Guido de Bres* was voornamelijk in Fransch Vlaanderen werkzaam. In 1561 stelde hij de *Belijdenis des Geloofs*, (zevenendertig artikelen, overeenkomstig de leer van Geneve tegen Rome gerigt.) Zie *Guido de Bres in zijn leven en sterven, blz.* 7.

2) *Vastentijd te Utrecht* 1567. Zie *Buurtspraak-Boek op 2 Maart* 1567.

bescherming van personen en goederen, eenig krijgsvolk in dienst. Uit ijver voor het katholiek geloof, dat voor de eeuwigheid bestemd scheen, maar dagelijks afnam, verstond zij zich met den graaf van Megen, en verlangde dat hij, in het belang der goede orde, een paar honderd Amsterdammers het hoofd voor de voeten zou leggen.

Van Megen zou overkomen; maar toen dit voornemen ruchtbaar werd, vloog de burgerij in twee partijen te wapen, de eene voor de vrijheid, de andere voor de slavernij. De eerste, die, behalve de gereformeerden, eene groote menigte roomschen telde, was aanvankelijk veel sterker dan de laatste, doch beiden hielden zich voor onoverwinnelijk en haakten naar den strijd 1). A. Pauw trad nu weder tusschenbeide, en bragt het zoover, dat de zwaarden in de scheden bleven. Men zou zich op hem verlaten, en vooreerst aan den prins laten vragen, of de buitengewone wapening, zooals de regering beweerde, met zijne toestemming had plaatsgegrepen, en tevens, hoe de burgerij zich, ten aanzien van Margaretas krijgsvolk behoorde te gedragen. 24 Febr.

Kort daarna kwam Brederode heimelijk te Amsterdam; hij moest er, zonder dit echter te doen blijken, van 's prinsenwege werkzaam zijn, en had daarmede eene moeijelijke en voor zijne krachten volstrekt niet berekende taak; want zonder der eene of andere partij toe te geven was hem opgelegd om rust en vrijheid te handhaven en tevens Van Megen in ontzag te houden. (27 Febr.)

1) *Volksbeweging te Amsterdam*, 1567. Zie P. SCHELTEMA, *Resolutiën* enz. bladz. 104.

Ofschoon de regering hem niet gunstig was, stelde zij hare krijgsmagt onder zijne bevelen, en Brederode, die er van zijne uitgelezen manschap eenige versterking aan toevoegde, hield zich een paar maanden staande 1).

Eene menigte protestanten, door Megen en Aremberg uit Gelderland, Groningen en Friesland verdrongen, kwamen daarop af. De amsterdamsche gereformeerden waren uitgelaten van vreugde. Als of er geene roede van Margareta meer treffen kon, zong men allerwege »*Broeders en zusters en vreest doch niet,*" en voorts, op de wijze van dit verboden liedeken:

Ick hoope dat de tijdt noch komen sal,
Dat men sal roepen over al
Eendrachtigh voor een leus,
Als Brederode met blij' geschal,
Vive, vive le Geus.

De Edele heere van Bredero soet,
Met den graef van Nassou, dat edel bloet,
Zeer ingenieus,
De grave van Cuylenburgh metter spoet,
Vive le Geus.

---

1) *Brederode te Amsterdam.* Zie P. SCHELTEMA, *Hendrik van Brederode te Amsterdam in* 1567. De schrijver deelt vele bijzonderheden mede betreffende des graven verblijf in de hoofdstad, en voorts over de wijze hoe Brederode, tegen het verlangen der regering, tot bevelhebber benoemd werd. Tot dat tijdstip behoort mede het liedeken *Kaptein Hendrik*, enz. Zie BILDERDIJK, *Gesch. des Vaderlands*, VI. 233.

Dese hebben ons verlost van den cardinael
En van den kettermeester in 't generael,
Van den bisschop seer pompeus.
Dus roepen wy met blyschap altemael:
Vive le Geus.

— — — —

Sy hadden na ons bloet getast. enz.

De juichende menigte was nacht en dag op den Dam en in de Nes, en ging zelden voorbij het huis van een katholiek, of zij herhaalde met nadruk:

Bisschoppen en prelaten en acht men nu niet meer,
Noch den paus met sijn valsche leer
Want zy zijn verniëus;
Dus roepem wy tegen haer eer:
Vive, vive le Geus.

Tot baldadigheid mogt het niet overslaan, en zoover liep het zelden; want de geuzeliedekens, anders wel geschikt om daartoe aan te zetten, eindigden doorgaans in stichtelijken zin. Bijv. het hier bedoelde gezang predikte geen wraak of doodslag, maar verzocht Gode te danken, en slechts eere te geven aan hem, wien alleen eere toekomt.

De prins bleef voortdurend te Antwerpen, en dacht de voornaamste punten zijner stadhouderschappen in vertrouwde handen te zullen brengen; doch die toeleg mislukte te Utrecht, en slaagde te Amsterdam slechts op zeer gebrekkige wijze.

Een aanslag op Zeeland, waar Jan van Marnix, heer van

Tolhuis, zich in Vlissingen moest werpen, liep ongelukkig af. Tolhuis kwam met zijn volk in de nabijheid van Antwerpen terug, en zocht zijn behoud in het dorp Oosterweel. Daar werd hij vervolgens door de lijfwacht der gouvernante, onder bevel van Philips van Lalaing 1), overvallen, en kwam bij die nederlaag om het leven. 13 Maart.

Terwijl men streed, ontstond er eene magtige beroerte binnen Antwerpen. De lutheranen hielden zich onzijdig, maar de gereformeerden verlangden uittetrekken om Tolhuis bij te staan, terwijl de katholieken, voor de gevolgen bevreesd, met al hun vermogen daartegen opkwamen. De prins berekende, dat Tolhuis, ook met de hulp, die de gereformeerden hem wilden verleenen, niet te redden was, en stelde zich derhalve tegen den uittogt, wat verkeerd begrepen en allezins kwalijk opgenomen werd. Men schold Willem I voor een verrader, en zette hem zelfs een pistool op de borst.

Slechts met veel moeite liep deze volksbeweging zonder bloedstorten af, en bleef men in dien moeijelijken toestand van gehoorzaamheid aan den prins, in zoover hij zelf de bevelen der gouvernante in acht nam. Daar hij echter, om zijne plannen verder door te zetten, op de katholieke Antwerpenaars niet rekenen kon, en de onderlinge verdeeldheid der protestanten een onoverwinnelijke hinderpaal was bij alles wat de prins had kunnen ondernemen, viel er ten laatste aan geene goede uitkomst meer te denken.

Die van Vlaanderen, nog altijd vol geestdrift voor de vrij-

---

1) *Philips van Lalaing, heer van Beauvais. Gevecht bij Oosterweel.* Zie VAN METEREN.

heid van geweten, waagden eene poging tot ontzet van Valenciennes, thans door Noircarmes, Megen en anderen ten naauwste ingesloten, en aan het vernielend geweld van een twintigtal vuurmonden blootgesteld. Het vlaamsch ontzet werd afgeslagen, en de stad moest buigen. Zij kon geene billijke voorwaarden bedingen, en gaf zich, op heusche toezegging der belegeraars, over. Deze waren naauwelijks binnen de poorten, of de bevelhebber Michel Herlin en zijn zoon werden onthoofd. Kort daarna bragt men de beide predikanten, Guido de Bres en Peregrin de la Grange, met de meest aanzienlijken hunner gemeente, ter dood. Meer dan 200 slagtoffers werden er noodig geoordeeld om bij den geheimen raad te Brussel van geene flaauwhartigheid verdacht te worden, en aan dat gruwbaar stelsel leenden Noircarmes en Megen de hand.

Aan dat gruwbaar stelsel hadden de meeste edelen zich bij den vernieuwden eed nadrukkelijk verbonden, en thans toonden zij, dat het hun ernst was om, zonder eenig mededoogen met de burgerij, naar de gunst der gouvernante te streven. Vooral Egmond, de lieveling van het krijgsvolk, toonde zich in dat werk ongemeen bedrijvig. Nog meer dan Megen had Egmond de vrijheid van godsdienst voorgestaan, en thans liet hij den prins van Oranje aan zijn lot, de natie aan allerlei gruwelen over. Helaas, het waren kleine steden, zegt van Meteren, waar er niet 50, 100, 200, 300 geëxecuteerd werden, en op het platte land deden de Drossaarden een ieder ophangen, dien zij maar eenigzins suspect vonden.

Wat men thans in nieuwsbladen en tijdschriften, of langs een electrieken draad, de wereld zou boodschappen, kwam toen door het volkslied, misschien eenigzins minder spoedig, maar

veel zekerder ter kennisse van een ieder; en zoo vernam men niet alleen den val van St. Amand 1) en Valenciennes, maar iederen marteldood in het bijzonder, en daarenboven de aanstaande overkomst van *Duc d'Alf gemeyn*, als *generaal kapitein.*

Dat is de adel gekomen ter ooren,
Veel vielen van 't verbont byzonder van Egmont,
Hy liet de predicatie verstoren,
En daer de kerke stont men haest een galge vont 2).
Veel die te voren al Geusen waren,
Sach men doen seer saen drayen als een weerhaen.
Sy gingen haer onschult Madame verklaren,
Sy hoorden haer vermaen en liet se vry gaen.

En op eene andere wijs:

De Grave van Egmont hier op let,
Heeft de Geusen gebragt in 't net,
Met zyne valsche wercken,
Strijt hy voor de r. kerken.

Van den prins heette het voortdurend:

Godt maekte hem zijn wille bekant.

---

1) *Valenciennes en St. Amand ingenomen.* Zie *Remonstrance et Supplication de ceus de l'église reformée de Valenciennes sur le mandement de son altesse, fait contre eux le 14 jour de Décembre* 1566. Bij het veroveren van St. Amand namen de hervormden naar Kamerijk de vlugt; maar zij werden grootendeels achterhaald en mishandeld. Philippe, hun predikant, moest zich zijne regterhand laten afhakken, daarna hing men hem aan een boom.

2) De dichter bedoelt hier de protestantsche kerken, met veel kosten buiten de steden en in grooten getale gebouwd. Dat deze op last van Egmond afgebroken, en door galgen vervangen werden, getuigt mede VAN METEREN I. 49. Vergelijk zijn referein: *De menschen ziet men der menschen wolven wezen.* f°. 50, 51.

En zeker, Willem I zelf stond in de vaste overtuiging, dat zijne heldere en verdraagzame inzigten van veel edeler oorsprong waren dan de beginselen, die zijne tegenstanders deden handelen. Voor dien oogenblik zag hij zich nogtans verlaten en zonder hulp van menschen, maar bleef vol vertrouwen op hooger bijstand. Noircarmes was met de benden, die Valenciennes en Maastricht getuchtigd hadden, reeds te Turnhout aangekomen. Antwerpen had den moed verloren, en verzoende zich met de hertogin, wat voor de protestanten een bevel scheen te wezen om hunne overtuiging op te geven, of met groote omzigtigheid te verzwijgen, 7 April. Lutheranen, bij de regering eenigzins minder dan gereformeerden verdacht, stelden nog pogingen te werk, om onder zekere voorwaarden geduld te worden, en velen hunner bleven zich in de stad ophouden. Alle geuzekerken werden evenwel gesloten, en alle predikanten moesten zich dadelijk verwijderen. Zij protesteerden maar vertrokken. (10 April.)

De prins volgde den anderen dag, en met hem verlieten vele hervormden hunne woonplaats en hunne zaken. Zij allen, die vast stonden in de leer en verzekerd waren, dat het christendom bij de apostelen en niet bij de roomsche kerk moest gezocht worden, braken haastig op en begaven zich in den vreemde 1). De prins toog naar Breda, zijne erfelijke baronnie, vanwaar hij der gouvernante zijn afscheid uit 's konings dienst deed toekomen, en voorts, den 14 April, naar

---

1) *De prins verlaat Antwerpen.* Zie *Geuse-Lietboeck*, (1661) bladz. 13; ook bij VAN VLOTEN, *Nederl. Geschiedzangen*, I. 312. Vergel. *Afscheid van Joris Sylvanus*, een der antwerpsche predikanten, bij VAN VLOTEN, bl. 313.

Dillenburg op reis ging. Hem volgden zijne beide broeders en Marnix van St. Aldegonde, alles medenemende, wat zij aan roerende goederen bezaten. Die van Breda zagen dat vertrek met weenende oogen, en, voor zoover zij gereformeerd waren, met dubbel leedwezen. Zij vroegen, of dan alles verloren was, en wat hun verder te doen stond? De prins antwoordde, dat er uit Duitschland hulp zou opdagen, maar dat de kalvinisten, wat hij zoo dikwijls gezegd had, zich met hunne medeprotestanten moesten verbroederen, om voorts door eendragt magt te maken 1).

Amsterdam, toen nog door Brederode bezet, werd als eene wijkplaats beschouwd, waar vele protestanten zich kwamen neêrslaan; daar echter Megen weder in aantogt was, durfde de magistraat geene vlugtelingen meer opnemen. Zij staken toen naar Embden over.

Middelerwijl kwamen de lutherschen tot onderwerping, en zochten zich aangenaam te maken bij de overheid. Waar men hen mogt noodig hebben, wilden zij hulp verleenen. Niet alzoo de gereformeerden, die aan hunne kerken vasthielden als aan het leven, en nog den 20 April een besluit namen, om te blijven volharden in de leer, en volstrekt geene predikatiën te staken. Zij hielden den 22 een dank- vast- en bededag, doch moesten schier onmiddellijk daarna hunne godsdienstoefening opgeven. Brederode zag mede geene kans om langer vol te houden, en onderhandelde, door tusschenkomst van Egmond, met de hertogin-gouvernante; wat echter mis-

---

1) *De Prins verlaat Breda.* Van Breda trok hij op Grave en kwam, over Kleef, te Dillenburg.

lukte 1). Margareta durfde den warmen verdediger der vrijheid zelfs geen uitzigt openen op 's konings genade. Hij bereidde zich derhalve tot een haastig vertrek, en werd door den magistraat en eenige hoofden zijner partij aan de noodige reispenningen geholpen.

Met zijne echtgenoot, Amelia, gravin van Nieuwenaar, en verscheidene edelen, die hem volgden, vertrok Brederode in den nacht van 27 April, en bleef op eenigen afstand van de stad met zijn vaartuig liggen. Naar het schijnt, wachtte hij daar den uitslag af van hetgeen door Gijsbrecht en Diederik van Batenburg, met een deel der krijgsmagt uit Vianen, tegen Amsterdam moest ondernomen worden, wat in het verrassen van eene der poorten bestaan zou. De onderneming, door die van binnen eenigermate ondersteund, was nogtans met weinig oordeel aangelegd, en faalde. Brederode toog verder voort 2).

Zijne drie vaandels, onder Aalbrecht van Huchtenbroek, Willem van Nyevelt en Jan van Renesse te Vianen gelegerd, deden middelerwijl een uitval tegen het fort aan de Vaart, en werden geslagen. Renesse viel in handen van hertog Erick van Brunswijk, die vervolgens het slot Batestein met de stad

---

1) *Brederode onderhandelt.* Zie P. SCHELTEMA t. a. p., en vergelijk daarmede de brieven van Ch. De Berlaymont aan Alva, bij J. C. DE JONGE, *Verh. en onuitgegeven Stukken*, I. 47 en verv.

2) *Vertrek van Brederode.* Hij toog naar Embden, en onderhield nog eenigen tijd goede verstandhouding met de protestanten te Amsterdam. In het begin van 1568 werd hij door Alva ingedaagd, en, bij vonnis van 28 Mei, verbannen, met verbeurdverklaring zijner goederen. MARCUS, *Sententien van Alva*, 70, 471. Vóór de uitspraak van dit vonnis was Brederode, 15 febr. 1568, op den huize Harnhof of Harenburg, in de vesting Rekelinghuizen overleden. Hij werd te Gemmen, in Kleefsland, begraven.

der Brederoden innam, en Renesse te Utrecht deed kerkeren.

Intusschen zwierven de benden der Batenburgen bij Amsterdam rond, en werden door Megen op de hielen gevolgd. De stad weigerde zoowel de eene als de andere partij in te nemen; maar deed beiden van mondbehoeften voorzien. De gereformeerden voegden er voor de Batenburgers eenige zakken buskruid bij, en deze plunderden het Carthuizer klooster, kwelden de weerlooze monniken, en leefden zoolang op den boer, totdat zij het eindelijk naar Medemblik ontliepen. Daar wierpen zij zich in open vaartuigen, en kwamen naar den Muiderdijk, vanwaar zij Gelderland bereikten, en, bij Heussen, over den Rijn trokken. Wie intusschen het ongeluk had in handen van Megen te vallen, werd opgehangen of naar Amsterdam en Brussel vervoerd.

De heeren Batenburg en eenige andere opperhoofden waren het in Waterland reeds ontvlugt. Zij meenden zich naar Embden te begeven; doch, op eene mijl afstands van Harlingen, werden zij door een gewapend vaartuig van den frieschen stadhouder overvallen, en, ten getale van omtrent 100 vlugtelingen, gevangen genomen. Vierentwintig dezer ongelukkigen gingen weldra naar de galeijen. Een zevental deed men te Harlingen ter dood brengen; de overigen, waaronder Jacob van Ilpendam, Sjoerd Beima en Hartman Galama, kregen vooreerst het kasteel Vilvoorde tot verblijf en lieten er later hun hoofd.

Zoo handelde en zoo regeerde men allerwege, met de meest mogelijke gestrengheid; want de gouvernante, altijd weifelende en zwak, altijd dobberende tusschen halve maatregelen, en nu eens aan deze dan aan gene partij het oor leenende, liet zich nogtans in de meeste gevallen door Viglius en den geheimen

raad besturen, en deze, zonder juist zoo streng katholiek te wezen als men zich verbeeldt, zochten den koning te doen inzien, dat er, ter beteugeling van de hervorming, geen leger en geen Alva vereischt werd. Om aan het roer te blijven was er geene gestrengheid, waarvoor de bestaande regering terugdeinsde, geene huichelarij, die zij niet pleegde. In dat laatste opzigt stond zij met de utrechtsche kanoniken volkomen gelijk.

Ten slotte, de ware voorstanders der vrijheid van godsdienst hadden het vaderland verlaten, of lagen, met den dood voor oogen, in kerkers geboeid. Hunne bloedverwanten en geloofsgenooten waren ontmoedigd, bevreesd, en zelfs in de groote handelsteden, waar men anders nog al verstandig en verdraagzaam is, hun leven niet zeker. Zij smoorden de psalmen op hunne lippen. Zij baden in stilte.

Amsterdam was ten einde raad. Om nog eenigzins meester te blijven in haar eigen gebied, zond de regering eenige afgevaardigden naar Brussel, en verlangde, op dergelijke voorwaarden als Antwerpen, doch zonder inlegering van krijgsvolk, in genade te worden aangenomen.

Reeds zeer spoedig verwierf men pardon (1 Mei); maar aan oogluiking voor gereformeerden of lutherschen mogt niet meer gedacht worden; *alle vagabonden, predikanten, vreemde sectarissen, kerkschenders, autaer- en beeldenstormers moesten aenstonds vertrekken*, en Noircarmes, de held van St. Amand en Valenciennes, zou met Megen en Bossu de stad bezetten, de ware godsdienst herstellen 1).

1) *Amsterdam in genade aangenomen.* Zie LE LONG, *Reformatie van Amsterdam*, 538. Onder hen, die nu de stad verlieten, bevonden zich